

BİR FELSEFE SORUSU NEDİR?

Nermi Uygur

1

Tuhaf mı tuhaf bir çalışma-alamdır şu felsefe, denen şey: çok kez bir sis bürümüştür ortalığı. Değil yolu aradabilir felsefeye düşenler, filozoflar bile sıkça nerede olduklarını göremezler. Bu durumu, kurulu düzenleri bozmada adı kötüye çıkan çağımızın o altüst edici hızına yükleyemeyiz. Daha başlangıcından beri felsefenin yerini belirlemede güçlük çekilmiştir.

Hele 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru işler büsbütün karıştı. Hiç beklenmedik bir sırada Hegel ustanın blok-yapısı çöküverdi. (Bu sarsıntıyı duymayan bilmem kaldı mı?) Felsefeyi içtenice kemiren kriz dışa vurmıştu kendini: *Felsefe nedir?* İşte felsefenin ölüm dirim sorusu! Çabucak uluslar-arası bir sıkı yönetime başvuruldu. Kıta Avrupasında bir, belki de iki filozof kuşağının ömrü soruşturma, kovuşturma, hırpalama, tutkulu sayma, yasak etmelerle geçti. Sonunda 'normal' duruma dönüldü. Yaygınca bir sanıya göre: felsefe bu sınamadan eskisinden daha dinç çıkmıştı. Ne olduğu bundan böyle kesin olarak belirmişti. Görünüşte ufak tefek değişikliklerle de olsa, felsefe daha önce ne ise yine o idi. Felsefe çalışmalarının gündemi bırakılan maddelerden ele alındı. Bu normal durum, felsefenin resmî bültenleri sayabileceğimiz el-kitaplarında da yansımaktadır. Elkitaplarının hemen hemen hepsi, daha ilk sayfalarında, kriz-sonrası felsefedeki rahatlığı dile getirmede sanki yarışa kalkmış gibidir: Ya, saflıkla, felsefenin ne olduğu hiç sorulmaz, çünkü felsefe kendiliğinden anlaşılır birşey diye kabul edilir; ya da, "felsefenin özü" çeşidinden turturaklı bir başlık altında, 'Felsefe nedir?' sorusu sorulur, ama cevap olarak çoğun gelenekten gelen tanımlarla akraba kısa kısa birtakım

öz-tasvirleri ortaya konur, bu arada, sorunun, felsefeyi çiçeklenmesinde engelleyen yersiz bir soru olduğu, bu soruya takılmanın asıl felsefe problemlerinin işlenmesini geciktireceği ileri sürülür.

Gel gelelim, bu toz pembe görüş, bana kalırsa, felsefeyi bü-rüyen sislerin daha da yoğunlaşmasına sebep oluyor. Bir yandan, felsefede, uğraşısının ne olduğunu bilmeden uğraşanların sayısı gittikçe artıyor. Öteyandan, felsefe dışında, felsefeye yaşama hakkı tanımayanların saldırgan hareketleri zamanla çığırından çıktı. Atlatıldı sanılan krizin bilânçosu henüz çepeçevre yapılmamışken felsefe yeniden krizlere doğru seğirtiyor.

Günümüzde, felsefe, eşine az raslanır bir tehlike ile, varolma alanını yitirme tehlikesiyle burun burunadır. Bu tehlikeyi görmemek, ya görmemezlikten gelmek ya da yarım yamalak tedbirlerle geçiştirmeye kalkışmak, felsefenin düşebileceği yanlışların en büyüğü olur. Yapılacak şey gerçekten yılmamaktır. Sürçmelerden sıyrılıp sormak gerekir: Felsefe nedir?

İşte ben, bu denememde, 'Felsefe nedir?' sorusuna bir cevap vermeye gayret edeceğim. Amacım, felsefenin tümünü kapsayan özellikleri birer birer gözönüne sermek değil. Nereye vardıracağını şimdiden kestiremediğim böyle bir amaç pek dallı budaklı bir araştırma dizisini şart koşar. Ben, daha çok, felsefenin ana plânlarından sadece birini deşmek istiyorum. Dileğim: felsefeye özgü soruların yapısını aydınlatmak. Bununla, felsefenin tümünü saran sis perdesinin epeyce dağılacağını umuyorum.

Bu denemede şunları yapmıyacağım: (a) 'Felsefe nedir?' sorusunun karşısına eksiksiz bir çözüm-formülüyle çıkmıyacağım. Çünkü böyle bir formülüm yok. (Bırakın ki, böyle bir formülün zaten varolmadığını, böyle bir formüle ihtiyaç da olmadığını söylersem gerçeği çarpıtan birşey söylemiş olmam.) (b) Yalnız, felsefede ötedenberi sorulagelen soruların, tek tek felsefe sorularının, bu arada felsefe disiplinleri denen birtakım çalışma kollarında toplanan soruların bir listesini de vermeye kalkışmıyacağım. Bana öyle geliyor ki, felsefede tek tek sorular önceden tespit edilemez. Felsefe bir araştırmadır. Araştırma, sorularını sık sık yenileyen bir çalışma biçimidir. Her araştırma gibi felsefe de yeni sorulara açıktır. Nerede sorular hep aynı kalmışsa, orada felsefe, araştırma olmaktan çıkmış demektir. 'Philosophia perennis'le tek tek felsefe sorularının değişmezliği gösterilmek istendiğinde, felsefe aslında 'perennis' in tam kar-

şıdı birşeydir; değişmez bir kuruluşu yoktur; değişik sorularla kendini kurar. (c) Bundan ayrıca, felsefe sorularını, felsefe tarihinden derleme yoluna neden başvurmadığım çıkıyor. Bu yolun, başarıyı güven altına almadığı şuradan da belli: Felsefe tarihinde ortaya çıkan tek tek soruların, kılıkça bazan yüzyıllar boyunca hiç değişmemiş olan soruların, katkısız birer felsefe sorusu olduğu mantıkça savunulamaz. Bir araştırma alanının geçmişindeki bazı sorular, o araştırma alanının tabii sorusu olmayabilir. Nitekim, soruları bakımından, felsefenin, uzunca zaman aralıklarıyla de olsa, birtakım devrimlere uğradığı apaçıktır. Kimi bir başsoru felsefeden bilime aktarılır; ondan sonra da, o soruyla uğraşmış olan düşünürlerle belli bir bilimin öncüsü göziyle bakmaya başlanır. Kimi de, bazı felsefe okullarını bir süre canlı tutmuş olan bir soru öbeğinin büyük gürültüler arasında 'meğerse yanlış olduğu' heryana duyurulur. (d) Bir de, felsefeye sözüm ona yepyeni sorular buyurmak işine girişmiyeceğim. Böyle bir işe girişen — büsbütün talihsiz değilse — sağduyusunu yeniden kazandığı bir anda, giriştiği işten vazgeçecektir. Çünkü, her araştırmacı tek tek sorularını kendi seçer. Mümkün soruların birer birer contour'larını çizen, araştırma konusundan başka bir yetke olamaz.

Bu denemede kendime verdiğim ödev: ne kılıkta ortaya çıkarsa çıksın, hangi araştırma durumuna yol açarsa açsın, *katkısız bir felsefe sorusunun tipik yapısını incelemektir. Bir felsefe sorusunu felsefe sorusu yapan belli başlı özellikleri sadece tasvir etmek dileğindedim.* Bu tasvir dışında, felsefe sorularını temellendirmek, haklı göstermek, belli bir saldırıya karşı savunmak çeşidinden gizli bir isteğim yok. Amacım: deşmeyi kendime ödev bildiğim plânda, bir felsefe sorusunda verileni, bir felsefe sorusunun içeriğini, bir felsefe sorusunda sorulanı gün ışığına çıkarmak. Felsefe alanının ötesinde hiçbir çalışma doğrultusunda görünmeyen bir soru formunu, elimden geldiği kadar keskin çizgilerle belirtmeyi deneyeceğim. Tasvir çabamı güden soru şu: *Bir felsefe sorusu nedir?* Bildiğime göre, bu soru ancak çağımızda, o da belki yalnızca İngiliz Felsefesinde — özellikle ilk klasiklerini anacak olursak: G. E. Moore ile L. Wittgenstein'da — kendine bir yol açmaya çalışır. Kimi yarı örtük, kimi apaçık pek verimli bazı başlangıçlara rağmen, bu soruya, gene de henüz tam bir açıklıkla sorulup işlenmiş bir soru göziyle bakamayız. Oysa ki, felsefe alanını bürüyen sis çokça bu sebepten ileri gelmektedir. İşte ben bu-

rada, 'Bir felsefe sorusu nedir?' sorusunu sorup, bu soruyu var-
dirdığı ilk duraklara kadar kovuşturacağım.

Bu amaçla, her seferinde (2-10) günlük yaşayışta, bazan bi-
limde, sorulan soruların çatısına da dokunacağım. Böylelikle, yal-
nızca karşılaştırma yolu ile anlaşılmayı kolaylaştırmak bakımın-
dan değil, objektiv dayanak bakımından da, bir soru olarak fel-
sefe sorusunun esaslı yapı taşlarını daha iyi gösterebileceğimi sa-
nıyorum. Bitimde (11) sonucumcu bir iki tespit yanında, felsefe
sorularının yapısını araştırmanın önemi ve görevi üzerinde bir-
kaç noktaya işaret edeceğim.

2

İnsan ömrünün en büyük kesimi "günlük" adı verilen birta-
kım yapıp etmelerle örülmüştür. Yaşamak isteyen eylemek zorun-
dadır. Eylemler insanın yaşama destekleridir. Eylemek, bedende-
ki bir değişikliğe yahut da çevresindeki bir değiştirmeye (çok kez
ikisine birden) yapışıktır. Eylem, her seferinde bir şeyin gerçekle-
ştirilmesine yönelmiştir. Hatırı sayılır bir eylem öbeği beden
ses-vermeden çalışmasıdır. Ancak, birçok eylemlerin fıskırdığı
noktaya, durakladığı, yahut da durduğu yere dikkat edecek olur-
sak, sık sık, hiç de eylemeyi andırmayan bir görünümle (feno-
menle) karşılaşırız: *soru*. Oğul ikişer ikişer merdivenlerden iniyor.
Bu eylemi boşandıran annesinin bir sorusu: 'Sokak kapısı kapalı
mı?'. Merdivende babasıyla karşılaşılıyor. Soruyor babası: 'Nereye
böyle acele acele?'. Oğul duruyor; soruya cevap veriyor.

Şüphesiz, soru-eylem bağı tek tek durumlara göre değişir:
bazan soru eylemi başlatır, bazan da eylem sormayı gerektirir.
Ama, bu bağda durumdan duruma değişmeyen bir yan vardır.
Günlük yaşayışımızda soruların çoğu eylemlerle ilgilidir; prati-
ğin içine gömülmüştür. Sorandaki belli bir ihtiyacın, eylemler-
den ayrılamayan bir eksikliğin dile getirilmesidir. Bu eksiklik ya
bir yaptırma ile giderilir ya da bir yapmada belirmiştir. Günlük
sorular pratik yönelmelerimizin önemli bir kurucusudur.

Felsefe sorularına gelince, bu soruların hemen hemen hepsi
pratikteki yönelmelerin ötesinde yer alan sorulardır. Bu soruların
varlığımızı ayakta tutmak veya yaşayışımızı düzenleyip işlemekle
doğrudan doğruya bir ilgisi yoktur. Bir soru olarak felsefe soru-

su da, insandaki bir ihtiyacın dışlaşmasıdır. Bu, sözlü ifadenin durum ve dile göre değişen tonunda, yazılı metinlerin de gidişinde veya belirtici birtakım işaretlerde (meselâ '?' de) kendini açığa vurur. Ancak, felsefe sorusu ne eylemlerden çıkar ne de eylemlerle giderilebilir.

Bazı felsefe sorularının günlük yaşayışın kanavaşı içine örül-müş olduğu meydandadır. Platon'un, özellikle ilk diyaloglarında, Sokrates'e sordurduğu sorular buna güzel bir örnektir. Yalnız, soruları doğuran eylemler değil, birinin, çok kez eylem sürecine katılmamış olan bir seyircinin, eylem-dışı bir kaygısıdır. Sokrates cesur, ölçülü gibi tek tek eylemlerin ne olduğunu sormaz; bütün işi gücü 'cesaret', 'ölçülülük' sözlerinin (kavramlarının) anlamına ait sorular sorup bunları cevaplandırmaktır. 'Cesaret nedir?', — bu soru, cesur veya korkak kimselerle, bunların eylemleriyle ilgili bir bilme yahut da yaptırma ihtiyacından çıkmaz. Sokrates, bir erdem sözü olarak 'cesaret' ile neyin anlaşıldığını aydınlatmaya çalışır. Bu durum bazı felsefe sorularında daha iyi belirir. 'Şuur nedir?' sorusu belli hiçbir eylemde kök salmaz. Sözlüğünde "şuur" bulunmayan bir insan, birçok eylemlerindeki şuur-ra rağmen, bu felsefe sorusunu sormaz, sormaz. Oysa ki, felsefe sorusu eylemlerden çıkan bir soru olsaydı, sorması gerekirdi. Hiçbir felsefe sorusu, günlük yapıp etmelerin kaçınılmaz bir sonucu değildir. Felsefe sorularının, doğuşu bakımından, eylemlerden bağımsızlığını, eylemlerin, birçok insan için, bir tek felsefe sorusunu bile birlikte getirmemesinde de gösterebiliriz. Felsefe sorularını sorup bunları kovuşturmada ayak direyenlerin sayısı, eyleyen insanların sayısına oranlandıkta gülünç denecek kadar azdır. Hattâ, bir felsefe sorusunun, daha doğuşu bakımından, günlük eylemler ile bu eylemleri güden soruların akışına *aykırı* olduğu söylenebilir. Felsefe sorularının sorulduğu yerde günlük eylemlerin pek çoğu büsbütün durur. Salt yaşamının dayandığı eylemler bir yana, artık eylemeye vakit kalmaz. Eylemenin yaşamaya kattığı gerginlik hiç denecek kadar gevşer. Felsefe sorusunun durdurduğu eylemlerin yerine başka çeşitten bir önem-bağlamı insanı sarıverir.

Ama, felsefe soruları günlük sorulardan yalnızca kök bakımından ayrılmaz. Felsefe sorularını cevaplandırma tabanı da — bu soruların kuruluşu gereği — günlük soruların çok kez giderildiği yerde değildir. Hiçbir felsefe sorusunun cevabı bir ey-

lemde veya yaptırmada aranamaz. Bir felsefe sorusunda açığa vurulan ihtiyacı eylemlerle susturamayız. 'Sokak kapısı açık mı kapalı mı?', — bu günlük soruya bir cevap vermek için, sözü edilen sokak kapısına gitmek gerekir. 'Şuur nedir?' sorusunda ise, öyle bir cevap isteği işbaşındadır ki, başkaca ne kadar doyurucu olursa olsun, bir eyleme başvurmakla yerine getirilemez. 'Şuur nedir?', — bu soruya cevap vermek için birşey yapmak, veya yaptırmak, yahut da birşeyin yapılmasına çalışmak boşunadır. Gereken; yap-pip etmelerin ötesinde konuşmak (yahut da yazmaktır). Felsefe sorularının cevabı, hangi özel biçimde olursa olsun, ancak dil yapıtlarının sağlayabileceği bir cevaptır. Bu cevap tam olmayabilir. Daha sorunun kendisi, belki de tam olarak cevabı verilemeyen hattâ cevabı tam olarak istenmeyen bir soru olabilir. Gene de sorunun gösterdiği cevap yolu *eylemlerden değil dilden* geçer. 'Şu-urulu' denenler de dahil, hiçbir eylem, 'Şuur nedir?' sorusuna karşılık olamaz. 'Şuur nedir?', — bu soru, eylemeden alıkoyup söz-lere, söz-düzenlerine iteleyeni bir sorudur. Ama, rasgele her söz-düzeni bu soruya bir cevap olamaz.

3

Bu belirlenimlerde, profilini şöyle bir çizmeye çalıştığım felsefe sorusunun başka bir özelliğini de örtüsünden sıyırmak mümkündür. Bu özellik, felsefe sorusunun, ağırlığını kendi içinde taşımasında, günlük sorularla karşılaştırıldıkta, *adeta kendisine yetmesindedir*. Bu açıdan görüldükte, günlük soru ile felsefe sorusu birbirlerinin taban tabana karşısında yer alırlar. Soru olarak görevleri apayrıdır. Her iki soru biçiminde soran kişiye soruyu sor-duran kaygı, bunun seçik bir tanığıdır.

Günlük kesimde ortaya çıkan soruların çoğunu, soran, (sık sık da) eylemesiyle cevaplandırılan, bir engel olarak yaşar. Günlük soruların büyük bir kısmı, ne kadar kendiliğinden dile gelirse gelsin, eylemlerin ciddiliği içinde bir pürüz gibi göze batır. Soran farkında olmasa da, istemiye istemiye yapar sorma işini. *Eylem adamlarının çoğu, soru sormayı en azına indirmiştir*. Her eyleyen, birlikte çalıştığı kimselerden, olsa olsa işi boşandırmak için yönelttiği bir soruya, iş-olarak-cevap bekler. Sorunun kendi başına bir önemi yoktur bu plânda: eylemler için sadece bir sıç-rama tahtasıdır. Bu, pekçok iş alanında birlikte eyleyen kişiler

arasında zaten az geçen iş konuşmalarında soruların kapladığı küçücük yerden de bellidir. Soru günlük eylemleri birleştiren kısa bir geçittir. Bir beden hareketiyle (meselâ el veya yüz işaretleriyle dışlaşmadığı zamanlarda, çok kez tek heceli soru sözcüklerinde ('ne?', 'kim?', 'nasıl?', 'kaç?', gibi sözlerde) açığa çıkar. Bu arada eyleyen kişinin, kendisine de soru sormayı sevmediği olayına dik-kati çekmek istiyorum. İnsan nerede kendisine bir soru sorarsa, hele bu soruyu belli bir biçimde, salt kendisi için dile getirirse, orada artık (günlük konuşmalar da dahil) günlük yaşamların dokusu yırtılmıştır.

Oysa ki bir felsefe sorusunda, daha bir soru olarak, olmuş bitmiş bir hal vardır. Cevapsız bile kalsa — belki de tam bir cevabı şart koşmadığından — daha soru olarak yeterince bir başarı ortaya koyar: belli bir boyutu açar. Bu soru ile birlikte insan yeni bir yöne bakmaya başlamıştır. 'Bilgi nedir?', 'Kaç çeşit bilgi edinme yolu vardır?', 'Çeşitli bilme yollarının arasındaki bağ nasıl bir bağdır?', 'Her doğruluğuna inandığımız sanı bir bilgi midir?'... — bu soru dizisi bakışımıza bir yenilik getirir; benzerlerini, yani başka soruları çekip çıkaracağımız bir kaynağa döndürür bizi. Günlük sorular ('Sofra hazır mı?', 'Bunun fiatı kaç kuruş?') ne kadar kısa bir durma-yeri ise, felsefe soruları — sadece açıklıkla sorulmayanlar değil — o kadar oyalayıcı bir konaktır. Karanlık diye adlandırılan cevaplardan sorumlu da tutulsa, bir felsefe sorusunda, daha bir soru olarak, günlük soruların tersine, *bir doyuruculuk sezmemek mümkün değildir*. 'Bilgi nedir?', — bu soru, günlük yaşamlara benzemeyen, hattâ onlara yabancı kalan bir boyutu açar.

Filozof soru tutkunudur. Seve seve, bir ödevi yerine getirmenin verdiği bir hazla sorar — bol bol sorar. (Acaba filozofun cevapları soruları mıdır?) Filozofun öbür adı "sorucu" olmalı. Bundan diplomatlığa filozofluk kadar uzak düşen bir meslek yoktur. Diplomat dilediği cevapları sorusuz öğrenmeye çalışan kişidir. Filozof ise sorularıyla bellidir.

Ancak, soru-severliğine bakıp filozofu günlük yaşayışın iki soru birincisiyle, bir, yargıçla (sorgu yargıcı ile, savcı ile), bir de, çocuklarla bir tutmak doğru olmaz. Yargıç da işini sorarak yürü-

tür. Çocuğa gelince, o da, özellikle sorma çağlarında, gün geçmez ki çevresindekileri sorularıyla usandırmasın. Yalnız, ne yargıcın ne de çocuğun soruları, soru olarak kuruluşu bakımından, filozofun sorularını andırır.

Yargıç sorularını başka birine, sözgeşi sanığa, yöneltir. Bel-li bir sonuca erişmek, yasaya uygun karara varmak için bazı veri-lerin açığa çıkmasına çalışır. Her sorusu, cevabı ancak sorulan-dan istenen bir beklemedir. Yargıç çok kez dilediği veya bilgisini pekiştirmek istediği bir noktayı sorar karşısındakine. Sorduğu şe-yi, karşısındakinin büyük bir ihtimalle bildiğine inanır. Yargıç-lık, bir bakıma, bilen birine, ustaca sorular sorarak, bildiğini söy-letme sanatıdır. (‘Öldürdüğünüz adamın yolunu parasını almak için mi kestiniz?’).

Çocuk sorularına gelince, bu pek zengin nuance’li sorular, çocuktaki ihtiyaçların (oynamanın, beslenmenin) alışılmış bir akı-cılığı yitirdiği, engellere uğradığı yerlerde ortaya çıkar. Annesi oynamaya salıvermiyorsa, çocuk bir sürü soru devşirir dağarcı-ğından. (‘Neden bırakmıyorsun, anneciğim?’, ‘Üşümemden mi kor-kuyorsun?’, ‘Sanki öbürleri de orada oynamıyorlar mı?’...) Çocu-ğun sorularında dilediklerinin gerçekleşmemesinden ileri gelen bir hayal kırıklığı, bir yapamama kaygısı, dolayısıyla bir yapma isteği, buna bağlı olarak da dolambaçlı bir tasdik dilegelir. Bolca “neden’li”, “niçin’li” bazı çocuk konuşmalarının da, seçik ola-rak varsa, amacı, çok kez, çocuğun beniyile ilgili pratikteki bir en-gelin açıklanması veya bunun dışında, ama oyunsu, gelgeç bir merakın giderilmesidir. Çocuğun sorusundan da bellidir: gerek engeli ortadan kaldıracak olan gerekse merakı giderecek olan, ço-cuğun, soruda çevrildiği bir başkası, sıksık bir büyüğüdür. (‘Lô-komotiv neden trenin önünde gidiyor?’, ‘Tren niçin istasyonların arasında durmuyor?’ yahut da: ‘Tren niçin iki istasyon arasında durdu?’, ‘Güz gelince yapraklar neden sararıp dökülüyor?’...)

Filozofun soruları, hem yargıcın hem de çocuğun soruların-dan başka türlü kurulmuştur. Sorudaki formun, sığı bir bakış için, bütün yanıltıcılığına rağmen, felsefe sorusu aslında, birinin — filozofun — başka birinden sorduğu bir soru değildir. *Filozof kendi kendine soru soran kişidir.* Bir kalabalığın, diyelim ki bir filozof topluluğunun önünde de sorulsa, soruyu soran — tabii sorusu bir felsefe sorusu ise — bu soruyu sadece kendisi için sor-muştur. Filozof kendisinden sorar. Bir felsefe sorusu filozofu kendi

kendisiyle konuşmaya başlatır, yahut da yine bir felsefe sorusuyla başlamış olan bir konuşmayı sürdürür. 'Şuur nedir?', — bu soruyu kendisine soran, kendi kendisiyle başbaşa kaldığı bir konuşma gündemini uygulamaya geçer. Sorularını başkasına değil de kendisine soran bir gerçek yargıç düşünülemez. Çocuğun kendisine sorduğu sorular ise, çok kez yanında başka biri (bir oyun arkadaşı veya yetişkin bir kimse) varmış gibi tutturduğu bir oyunun kuralı gereği sorulmuştur. (Tek başına top oynayan çocuk soruyor: 'Şimdi sıra bende değil mi?'. Yine kendi cevap veriyor — ama yerini değiştirerek: 'Yok bendel!').

Bundan başka, felsefe sorusu, kuruluşu gereği, cevabı "sorulana" bağlı olan bir soru değildir. Hem yargıç hem de sık sık çocuk, ne sorarsa sorsun, sorusunu (cevabı bakımından) güven altına almıştır: Soruda sorulan ihtiyacı gidermenin, daha baştan soru sorulan kimsenin elinde olduğu kabul edilmiştir. Soru, meselâ, birşey üzerinde bir bilgi edinmek istiyorsa, bu bilginin, sorunun yöneldiği kişide hazır olduğu daha sorunun formunda şart koşulmuştur ('Adınız ne sizin?'). 'İyi nedir?', — bazı insanlar büyük bir ateşle bu sorunun cevabını öğrenmeye savaşır. Ama, aslında bu soru başkasına sorulmamıştır. Çünkü kimse bu konuda başkasından edindiği cevapla yetinmez. Soran, sorusunu destekçe asd cevabın kendisine bağlı olduğunu anlar. 'İyi nedir?' sorusunu soranın işi kendisiyledir. Bu, sorunun tarafsız soruluşunda bir dereceye kadar dışlaşmıştır: tarafsız soruluş başkasından bağımsızlığı gerektirir.

Peki, başkasından sorulan felsefe soruları yok mudur? Şüphesiz vardır. Her felsefe sorusu, soru olduğuna göre, başkasına da yöneltilebilir. Hattâ birçok felsefe soruları, ilkin başkalarına sorulurken ortaya çıkar: 'İyi deyince ne anlıyorsunuz?'. Yalnız bu başkasına soruş, soranın aslında kendisine sorduğu bir soruyu açığa vurur. Başkasından sorduğu bir felsefe sorusunu kendisine de sormayan, bu soruyu hiç sormamış demektir. Olsa olsa bir özentiye kapılmıştır. Küçük bir engel (meselâ sorusuna 'cevap' almaması) sorusunu yeniden sormaktan vazgeçirir.

Bir felsefe sorusunu önce kendisine sormuş olan birinin, soruyla uğraşmalarının bir yerinde — belki de başlarında — sık sık sorusunu başka birine sorduğu görülür. Felsefe yapılan çevreleri özleme, filozofların (bu arada edebiyat, din, bilim ve sanat yazarlarının) eserlerine düşkünlük bunun bir sonucudur. Yalnız, bü-

tün bu başkasına sormalarda bir kanı gizlidir: her seferinde başkasının da aynı konuyu kendisine, *kendisi için* sorduğu kabul edilir. Bu durumda, başkasına, sorudaki bir yanı sözleriyle aydınlatmaya yardım etsin diye gidilir. Bu gitme soruda sorulana yeni bir perspektiv sağlamışsa başarılı olmuştur. Yeni bir soru dizisine yol açmayan bir felsefe uyarıtısı çok kez hayal kırıklığı doğurur. Asıl iş dönüp dolaşıp felsefe sorusunu kendisine sorana düşer. Felsefede herkes gidebildiği yere kendi ayağıyla — kendi sorularıyla — gider. (İşte bundan ötürü, felsefe sınavlarında öğrencilere — ille de gerekiyşeler — sorulabilecek erudition soruları bir yana, daha önce kendi kendilerine sormuş oldukları felsefe soruları sorulmalıdır. Ama, bunun için, felsefe öğretiminin amacı, öğrenciyi, kendisine katkısız felsefe soruları sormaya götürmek olmalıdır).

5

Bir güçlük felsefe sorularının ortaklaşa yapısını çözümlemede işleri karıştırır. *Soruların dünya ile (evren ile) olan bağı* açıkta değildir. Soruların özelliğini göstermek için, bu bağı iyice belirtmek gerekir. Bu erekle felsefe sorularını, baştanberi yaptığım gibi, gene günlük yaşamalardaki sorularla karşılaştıracam; belircek ayrılıkların verimli birtakım tespitlerle yol açacağımı umuyorum.

Daha önce (2) dikkati çekmeye çalışmışım: Günlük soruların bütün varlığı, sorulma kaynakları ve cevap doğrultusu yaşmaların, o uğraşı ve durum zenginliği ile dünyanın içine gömülmüştür. Bunu daha yakından görmek için, günlük soruların çeşitli görevlerine bir göz atmak yetecektir. Günlük soruların tek yönlü bir işleyişi yoktur. Her soru değişik bir soru durumunda sorulur. Başarısı yerine göre başka başkadır. Bunu sadece sorunun — sözlü veya yazılı — formundan okumak mümkündür.

Günlük soruların büyücek bir kısmı soru-cümlesi dediğimiz sözdizisinin içinde bir boşluğu, âdeta bir kopmayı birlikte getirir. İşte kendisine soru sorulan kimse, bu boşluğu doldurmaya, kopan şeyi yerine koymaya çağırılmıştır. Soruların çoğuna sinmiş olan eksiklik havası bundan ileri gelir. Nitekim, bu sorularda hemen hemen her zaman ('kaç', 'kim', 'ne kadar' çeşidinden) eksikliğe parmak basan bir sözcük vardır. Soruyu sorduran da bu

sözcüktür. 'Bu evde kaç oda var?', — 'kaç' m yerine gerçekteki odaların sayısını koyabilen bu soruyu cevaplandırmıştır. Soranın belli bir dünya-durumu üzerindeki bilgisizliği, durumu bilen biri tarafından giderilir. Sözcüğü, 'Bu evde beş oda var' cümlesi bu işi görür. İki cümle karşılaştırıldıkta, soru-cümlesinin bir bakıma karanlık bir cümle olduğu, hattâ — sözdizimi bakımından — tam bir cümle olmadığı sanısı uyanabilir insanda. Oysa ki bu sanı yanıltıcıdır. Değil bir, birden fazla boşluklu soru-cümleleri bile sözdizimi bakımından tam bir cümledir. ('Bu sokakta oturanlardan kimin evinde kaç oda var?' — Cevap: 'Ahmet'lerin evinde altı oda var; Mehmet'lerin evinde üç oda var'...). Soru-cümlesindeki boşluk bu cümlemin içeriğindedir; bir veya birkaç yerdeki bir boşluktur. Bu boşluğu doldurmak için, muhakkak dünyaya, meselâ algılara, eylemlere, denemelere başvurmak gereklidir.

Felsefe soruları ise, böyle bir başvurmaya ihtiyaç göstermez. Çünkü, bu sorularda, ilkin, bir veya birden fazla sayıda bir boşluk yoktur. 'Açıklama nedir?', 'Nedensellik deyince ne anlaşılır?', 'Olasılık ne demektir?' çeşidinden soruların hepsi şüphesiz felsefe sorusudur. Ancak, bütün bu sorularda, doldurulması istenen herhangi bir boşluğa raslanmaz. Sözcüğü, 'Nedir' belli bir boşluk değildir. Yerine ne konursa konsun doldurulamaz. 'Açıklama şudur', 'Açıklama budur' çeşidinden hiçbir cümle 'Açıklama nedir?' sorusuna bir cevap değildir. Böylece günlük sorular için geçen, günlük soruları tam olarak gideren bu doldurma kalıbı felsefe sorularına uygulanamaz. Felsefede her doldurma cümlesi, o cümleye yol açan sorunun yeniden sorulmasına engel olmak şöyle dursun, sorunun eskisinden daha fazla ayak direyerek sorulmasına yol açar. Oysa ki, gündelik bir soruyu soran, doldurma cümlesiyle verilen cevabı kesin olarak anladı mı, sorusunda herhangi bir boşluk kalmadığından, o soruyu katkısız bir soru olarak yeniden sormaz; bu mantıkça imkânsızdır.

Dünyaya bağlılık gündelik soruların belli bir tipinde, ayrıık sorularda daha iyi belirir. 'Sokak kapısı açık mı (yoksa) kapalı mı?', — bu soru-cümlesinde bir sallantı dile gelir. Soran, gerçekte ilgili verilerde, birinden birinin gerçekten doğruluğuna inandığı iki şey-durumu arasında duraksamaktadır. Bu soru kime sorulmuşsa, onun, cevap verebilmek için, sokak kapısına kadar gitmesi, duruma orada bakması gerekir. Vereceği cevap, soru da

doğru olduğuna göre, duraksamayı doğurmuş olan ikilikten birini büsbütün ortadan kaldırır. Böylece duraksama kesinlik ile yerini değiştirir. Sözgelisi, 'Kapı kapalıdır'. Bundan, günlük konuşmalardaki ayrık soruların dünya ile ilgili bir kararı şart koştuğu sonucu çıkar. Bu sonucun, günlük soru çeşitlerinden pek çoğu için tam bir geçerliği vardır. Günlük sorular, karara temel olma yetkisi belli bir dünya durumunda bulunan sorulardır. Karar deyince sadece bir ikilik arasındaki sallantının giderilmesi anlaşılıp cevabını gene dünyada bulan başka çeşitten günlük sorular dışta bırakılabilir. Ancak, bu, karar sözünü oldukça dar bir anlam alanına sıkıştırmak olur. Bırakın ki, o zaman, günlük sorulardan pek çoğunun daha bu anlamda bir kararla cevaplandığını görmek mümkündür. Bu sorular, çok kez ikiliğindeki bir kol düşmüş olan bir ayrık sorudur. (Sözgelisi, 'Sokak kapısı kapalı mı?' sorusu, bir bakıma, 'Sokak kapısı açık mı yoksa kapalı mı?' sorusundan başka bir soru değildir.)

Oysa ki bu çeşitten bir sallantıya yer yoktur felsefe sorularında. Bir felsefe sorusu da bir şeyi sorar. Hattâ, bu sorulan ayrık bir sallantıyı dile getirebilir. Ancak, bu sallantı *dünya olaylarının giderebileceği bir sallantı değildir*. 'Açıklama nedir?' sorusunu ele alalım. Bu felsefe sorusunu, incelemelerimizin bir yerinde, 'Açıklama olayların nedenini mi, yoksa amacını mı bulup ortaya çıkarmaktadır?' diye ifade ettiğimizi düşünebiliriz. Bu soru karar bekleyen bir sorudur. Yalnız, hangi dünya gerçeğini deşersek deşelim, bu soruyu gene de bir karara bağlayamayız. Çünkü sorudaki sallantı dünyaya ait, tek tek şey-durumlarına ait bir kararsızlık olarak ortaya çıkmamıştır. Sorudaki dünya durumlarının şöyle mi yahut da böyle mi olduğu sorulmuyor. Bundan, karara varmak için, bu durumları tespitte ihtiyaç yok. Soruda dikkat sanki dünyadan çözülmüş, *dünya üzerindeki konuşmalara* çevrilmiştir. Sallantı dünya olayları üzerindeki açıklamaların 'neden' mi, (yoksa) 'amaç' mı araştırdığını soruyor. Buna bir cevap vermek için, dünya olaylarını bir yana bırakıp, bu olayları açıklamak üzerine girilen denemelerin kendisine, örneğin açıklama konuşmalarına, açıklama formüllerine bakmak gerekir. Bu, sadece açıklama kavramı için değil, felsefe sorularında soru konusu yapılan bütün kavramlar için öyledir. 'Şuur bir mekanizma mıdır, yoksa bir organizma mıdır?' sorusundaki sallantı, herşeyden önce mekanizma ve organizma kavramları üzerinde bir soruş-

turmayı şart koşar. Bu soruların zemini, dünya olayları — mesele, tek tek makinalar veya canlılar değil — adı geçen kavramların yer aldığı değişik konuşmalardır.

Bir özellik daha, felsefe sorularının, bir bakıma, dünyaya (evrene) ait sorular olmadığına inandırıcı bir güçle tanıklık eder. Felsefe soruları, evrende neyin varolup neyin varolmadığını, neyin nasıl olduğunu, belli olaylar arasında ne çeşitten bir bağın bulunduğunu öğrenmek isteyen sorular olsaydı, bu durumlarda bu soruların hiç ortaya çıkmaması gerekecekti. Cevabı, kestirmeden söylendikte, dünyayı algılamaya dayanan bir soru, bu algının gerçekleştirilmesi beklenseydi, artık soruyu sormaya ihtiyaç kalmıyacaktı. Çünkü, cevabı bilinen bir soru, sözün tam anlamında bir soru değildir; bir bakıma lüzumsuz bir sorudur. Nitekim günlük sorular için durum böyledir. Günlük yaşayış kesiminde, biraz beklemesini bilen, olaylar arasındaki gerekli algı ilintilerini sabırla genişletip yoğunlaştıran, mümkün bütün sorularının belki de zamanla birer soru konusu olmaktan çıktığını görecektir. Felsefe soruları ise, dünya ile ilgili hiçbir algı-yönelmesinin sormayı önleyemeyeceği sorulardır. Algı uzanışlarımız evrende *ne kadar yetesiye* dalbudak salarsa salsın gerekli felsefe sorularından *gene de vazgeçilmez*. Çünkü, bu sorular dünyadaki cevapların lüzumsuz kılmadığı sorulardır; sorulan şey doğrudan doğruya dünya değildir. Söz gelişi, evreni kuran mümkün bütün olaylar arasındaki neden-sonuç bağlarını, bir şekilde algıladığımızı tasarlıyalım. Bu durumda artık tek tek olayların neden-sonuç bağlarıyla ilgili bir soru sormamıza lüzum kalmıyacaktır. Ama, bu dünya bilgimizin yetkinliğine rağmen, hattâ tam da bu yetkinlikten ötürü, *gene de 'Nedensellik nedir?'* diye sormak zorunda kalacağız. *Ne kadar eksiksiz olursa olsun, dünya bilgilerinde bu felsefe sorusunu gide ren bir güç yoktur.* Bū tuhaf durum bir şeyi açıkça gösterir: Evrendeki, dünyadaki yapıp etmelerin, dünya bilgilerinin tümü bir felsefe sorusuna cevap vermez; sorunun zemini doğrudan doğruya dünya değildir.

6

Dile gelişi bakımından, felsefe soruları *tek düzenli* bir kılığa bürünmüştür. Baştanberi felsefe soruları için verdiğim örneklerin yanında burada birkaçını daha dizecek olursam, bu tekdüzen

açıkça belirecektir: 'Güzel nedir?', 'Madde nedir?', 'Tarih nedir?', 'Saçma nedir', 'Bilim nedir?'. Görüldüğü gibi bütün bu sorular *nedir*'li sorulardır. Yaptıkları hep aynı şeydir: soru-cümlesinde yer alan belli bir sözün (kavramın) *ne-olduğunu sorarlar*. Gerçi *nedir*'siz felsefe sorularıyla de karşılaşırız zaman zaman. Örneğin 'Kaç çeşit bilgi edinme yolu vardır?' sorusu böyle bir sorudur. Ancak, bu gibi sorular *aslında nedir*'lilerin kaynağından çıkmıştır. Bu sorularda da istenen, hep o *nedir*'in yöneldiği kavramı ne olduğu bakımından anlamaktır. Nitekim, 'Kaç çeşit bilgi edinme yolu vardır?' sorusu, kolaylıkla 'Bilgi nedir?' sorusuna geri götürülebilir. İki sorunun da sorduğu şey arasında hiçbir ayrılık yoktur. İlk bakışta seçilemese de, felsefede, *nedir*'in o tek düzenli damgasını taşıyıp da felsefe sorusu olmayan bir tek soruya raslanmaz.

Şüphe yok ki, bu, felsefe sorularının günlük yaşayışın, dünyadaki olayların, insanın eylemlerle evrende yönelmesinin çerçevesi içine giren bir şeyi sormamasından ileri gelmektedir. Çünkü dünyadaki somut durum zenginliği, bu alanda görünen sorulara, durumdan duruma değişen bir rol verir. İşte yukarda (özellikle 2 ile 4 de) anılan günlük sorularda böyle bir renklilik göze çarpar. Bu renkliliği daha da yakından görmek güç bir iş değildir. Bunun için hergünkü yaşayışımızın menevişli konuşmalarına önyargısız kulak kabartmak yeter. Buyruk: 'Ceplerini tersine çevirir misin?'; sevinç: 'Nereden çıktın?'; meydan okuma: 'Demek ben becereksiz miyim?'; rica: 'Dolma kaleminizi müsaade eder misiniz?'; bazan, öğretileni çabuk belletme yolu: 'Tüfek kaç kısıma ayrılır?; hoşça giden yahut da gitmeyen bir şeyi tekrarlatma ihtiyacı: 'İyi yüzebiliyor muyum?; inkâr: 'Ben mi demişim?; şaşma: 'Gelmiyecek misin?...' Herkesin kendi çevresindeki günlük konuşmalardan rasgele derleyebileceği çeşitli tondaki cümleler, dünya-içi soruların ne kadar renkli bir görevi olduğunu açığa vurur.

Nedir'li felsefe soruları bunların yanında epey cılız kalır. Her iki soru biçiminin soru olarak kuruluşu ayrıdır. *Felsefe sorularının şeması* meydana: günlük kaygıları aşan bir kavram (bir söz), bir de bu kavrama bağlı '*nedir*'. Günlük sorular ise, belli bir şemanın içine sıkışmamıştır. *Ne kadar dünya-durumu varsa, o kadar günlük soru vardır*. Hattâ günlük soruların bir kısmı, başka birinin içini dolduracağı bir bilgi veya eylem kalıbı ver-

mekten çok, konuşmalardaki tek düzeni duruma uygun bir retorik ile gidermede kullanılır. Örneğin, 'Ben mi demişim?' bazı durumlarda bir inkâr cümlesidir. Bu soru, birşey sorar gibi görünmesine rağmen, aslında başkasına yöneltilen bir iddiayı, 'Kesin olarak söylüyorum: ben demedim' iddiasını pekiştirmeye yarar. Bu bakımdan felsefe sorularına "kuru" sorular denebilir. Nitekim böyle düşünenlerin sayısı pek kabarıktır. Ancak istenen, çok kez, felsefe sorularını kuru sıfatı ile düpedüz yermektir. Oysa ki, bu sözü, bazı yanlış anlamalara yol açan bir isabetsizlikle de olsa, felsefe sorularındaki olumlu bir özelliği dile getiren bir tespit sözü olarak yorumlamak mümkündür: Felsefe sorularının yalın bir yapısı vardır; bu sorularda sorulan gerçekten sorulmuştur; 'nedir' sorar gibi görünüp sormamazlık etmez, yahut da görünüşte sorduğu ile asıl sorduğu arasında bir ayrılık yoktur; *felsefe sorusu retorik bir soru değildir.*

'Nedir' felsefe sorularının kuruluşunu *belirler*. Felsefe sorularındaki nedir, bu soruları başka alanda yer alan sorulardan, bu arada günlük yaşayış sorularından kesin olarak ayrı tutmamızı gerektiren esaslı bir işaretir. Soru tiplerini külfetsizce ayırmayı sağlamakla kalmaz; felsefe sorularını felsefe sorusu yapan *ölçüyü*, kriterium'u verir. Felsefe sorularındaki nedir dışa ait bir ek değil, *felsefe sorusunu vareden temeldir*. Bunu, felsefe dışındaki nedir'li soruların azlığında da görmek mümkündür. Bırakın ki, günlük konuşmalarda raslanan nedir'lerin görevi, felsefe sorularındakinden bambaşkadır. Günlük kesimde nedir'le, soran, soru sorduğu kimseden, ortaklaşa algı çevrelerine giren bir nesnenin, çok kez adını öğrenmek ister. 'Bu nedir?', 'Bana bunun adını söyler misiniz?' demektir. Çocuk sorularındaki nedir'ler bu sınıfa aittir. Bir başka günlük 'nedir' de retorik bir değer taşır. Örneğin, bir paylama-bıkkınlık nedir'ine bazı durumlarda sıklıkla başvurulur: 'Nedir bu senin yaptığın', 'Nedir bu senden çektiğim?'. (Bu sorma-cümlelerinde sormadan başka bir kaygının ağır bastığını, cümlelerin, yazıldıklarında, anlamca değişikliğe uğramadan, '?' yerine '!' ile de bitirilebilmelerinden bellidir.) Felsefe soruları ise, ilkin, bir ad bildirme çağrısı değildir. 'Ruh nedir?' diye sorduğumuzda, adını bildiğimiz bir şeyi sorarız. Bilmek istediğimiz, daha sorunun kuruluşunda bildiğimizi söylediğimiz, 'ruh'un adı değil, 'ruha' ait başka birşeydir. Nedir'li felsefe sorusunun retorikle de bir alıp vereceği yoktur. 'Ruh nedir?' sorusu ne pay-

lama ne de bıkınlık cümlesidir. Bu cümlede retorik bir kaygı aramamalıdır; bu cümle dosdoğru bir şeyi sorar.

Gene de bir tek olay bu gerçeği çürütür gibi görünür: İstisnasız bütün felsefe sorularında, nedir'le sadece birşey sorulmaz, aynı zamanda bir *şaşma* kendini açığa vurur. Bundan, felsefe sorusunun aslında birşeyi sormadığı, genel olarak günlük doku dışında kalan bir kavram karşısında gelip geçici bir şaşkınlığı ifade ettiği ileri sürülebilir. Örneğin, 'Ruh nedir?' sorusu, ruh'la ilgili bir davranışın, bir şaşmanın retorik'çe tespitidir denebilir. Ancak, böyle bir iddia dokunduğu esaslı gerçeğe rağmen, felsefe sorularının yapısını olsa olsa bozuk bir şekilde yansıtır. Çünkü, felsefe sorularında, hiç şüphe yok ki, bir şaşma ortaya çıkar. Gelgelelim, bu bir retorik şaşması değildir. Ne gelip geçicidir ne de başka bir cümle formuna çevrilebilir. Felsefe sorusundaki nedir, iğreti bir nedir değildir. Bu soruda bu soruyu bir felsefe sorusu yapan şaşmadır. Soramın sorması ile şaşması birbirinden ayrılmaz. Felsefede sorulan şey, şaşmaya konu olan şeydir; şaşma konusu ister istemez soru konusu yapılır. Şaşma ile nedir'li sorma arasında bir öncelik-sonralık bağı aramaya kalkışmak boşunadır. Felsefe sorusunu kuran şaşmalı bir sorma, sorudaki şaşmadır. (Bu bakımdan yazılı felsefe sorularının bitimindeki '?' nin içinde bir '!' gizlidir.) İşte bundan ötürü, felsefedeki şaşma, felsefe uğraşlarına karışanların ruh yetilerine göre değişen bir davranma biçimi değildir sadece. Bunun yanında, sormayı kişisel görelikten kurtaran nesnel bir yapı vardır. Felsefe sorusunun kuruluşu, felsefedeki şaşmanın soruya özden yapışık olduğunu gösterir. 'Ruh nedir?', — bu soru geçici bir şaşmanın anlık durağı olmaktan çok fazla birşeydir. Burada, ruhun ne-olduğu büyük bir şaşmayla sorulmaktadır. Bu soru, aşağı yukarı şöyle çözümlenebilir: "Ruh'un ne olduğu beni şaşırtıyor. 'Ruh nedir?' diye soruyorsam, bunu, ruh 'sözü' karşısında şaşmadan alıkoyamadığım için kendimi, soruyorum. Bu soru ile, ruh kavramını araştırmayı kendime ödev olarak veriyorum. Başkaca bir isteğim yok". Bu çözüm, gerekli değiştirmeleri yaparak bütün felsefe sorularına uygulanabilir.

7

Peki, katkısız bir felsefe nedir'i nedir, neyi sorar, nasıl bir soruyu başlatır? Bana öyle geliyor ki, genel olarak felsefe sorula-

rının yapısını göz önüne sermede en aydınlatıcı ışık bu sorunun cevabındadır. Çünkü, bir felsefe sorusunun olanca ağırlığı, nedir kilit taşına dayanır. Tek tek felsefe çalışmalarının esenlikle yürümesi, çalışmaları başlatıp güden nedir'lerin yerli yerinde olmasına, gereği gibi yorumlanmasına bağlıdır. Nitekim, yukardan beri felsefedeki nedir'in contour'larım çeşitli açılardan belli etmeye savaştım. Yalnız, dikkatimi, ilkin, felsefe nedir'lerinin neyi sormadığı üzerinde topladım. Böylece, olumsuz bir yolla da olsa, felsefedeki nedir'in günlük sorular gibi dünyaya yönelmemiş olduğunu bir dereceye kadar açıkladım. Kısaca şöyle diyebilirim: felsefe soruları *bir bakıma* dünyayı sormaz. Şimdi de, felsefe sorularının *asıl* neyi sorduğunu, felsefedeki nedir'in neye yöneldiğini, olumlu bir yoldan gidip doğrudan doğruya göstermek istiyorum. Girişeceğim işteki güç yanlardan bazılarını, önceki olumsuz tespitlerle epey kolaylaştırmış olduğumu sanıyorum.

Felsefedeki nedir *kavramların anlamını* sorar. Bu nedir'de şaşmayla karışık bir araştırma dileği açığa çıkar. Nedir, doğrudan doğruya anlama yapışıktır. Nedir, '*... anlamı nedir?*' ile aynı şeydir. Bütün felsefe sorularını — gerçekten felsefe sorusu iseler — bu kalıba dökmek mümkündür. Örneğin, 'iyi nedir?' sorusunu soran, kendisine bir felsefe sorusu sormuşsa, aslında 'iyi sözünün anlamı nedir?' sorusunu sormuştur. İşte, felsefe, nedir'in soru konusu yaptığı kavramların anlamıyla uğraşmaktadır. Her felsefe sorusunda amaç, bir kavramın yahut da kavram öbeğinin açıklanmasıdır. *Anlamı sorma felsefe sorularının özelliğidir.* Felsefede asıl kaygı anlamdır. Oysa ki, günlük sorular anlama ilgisizdir. 'Sokak kapısı kapalı mı?' sorusunun amacı, belli bir dünya durumunun üzerinde aydınlanmaktır. Dikkat soru cümlesindeki tek tek sözlerde veya bu sözlerin birlikteliğinde değil, bu sözlerin aracılığı ile dünya olaylarının kendisinde yoğunlaşmıştır. Açıklanması istenen gerçekteki sokak kapısına ait bir özelliktir. Bundan, gerçek sokak kapısındaki şöyle-veya-böyle oluşu gözönüne getiren başka bir yol da, meselâ havada belli şekiller çizen el işaretleri de, soruyu meydana getirebilir. Şüphesiz, 'Sokak kapısı kapalı mı?' sorusunun, "Sokak kapısı kapalı mı?" çeşidinden bir anlamı vardır. Ama, sorunun asıl alıp vereceği anlamla değil, gerçeklerdir. Günlük kesimde soranın yüzü dünya alanına dönüktür; soruyu kovuşturmak için dünyanın içine dalmak gerekir. Felsefede ise soru, bazı sözlerin anlamları karşısında duraksamadır; yapıla-

cak şey, bu kavramların anlamında derinleşmektir. Dünya ve anlam, — işte bir yanda günlük soruların, öbür yanda felsefe sorularının ortaya çıktığı iki büyük yaşayıp araştırma boyutu.

Bu ayırma bazılarını — hiçbir mantık zarureti olmadığı halde — çarpık sanılara çekebilir. Bu sanılar, belki de: 'Dünya anlamsızdır', 'Anlamın dünya ile ilişkisi yoktur', 'Anlam evrene aşkındır', 'Felsefe öbür dünya ile uğraşır' çeşidinden sözüm ona birtakım özdeyişlere yol açacaktır. Nitekim, gerek felsefenin geçmişiinde gerekse bugün bu özdeyişler çok kimsenin felsefe adı takılan çalışmalarına yön vermektedir. Bana kalırsa, halis felsefe alanında bu özdeyişlere ve benzerlerine — hiç olmazsa bu kılıklarıyla — yer yoktur. Ama şimdi bunu açıklamaya kalkmıyacağım. Asıl, çarpık sanıların, dönüp dolaşıp felsefe sorularının neyi sorduğunu gereğince görmemeye dayandığını belirtmek istiyorum. İlkın şunu apaçık tespit etmelidir: Felsefe sorusu dünyayı (evreni) sormaz demek, felsefe sorusunda sorulan, öyleyse, öbür dünyaya ait bilgilerdir, demek değildir. Çünkü felsefede ister bu ister öbürü olsun genel olarak dünyayı soran birtek soru yoktur. Sonra, şu nokta da önemlidir: Felsefe sorusunun aydınlatmayı dilediği anlam, mümkün dünyaların ötesinde yeni bir ülke değildir. '...anlamı nedir?' deki anlam kavramların anlamıdır. Anlamın ortamı dildir, dildeki sözledir, söz düzenleridir. Dil ise, daha şu hergünkü konuşmalarımızdan açıkça belli olduğu gibi, dünyaya aşkın bir gerçeklik değildir. Yalnız, bundan, felsefe sorularının düpedüz dili araştırdığı sonucunu çıkarmamalıdır. *Felsefe sorusu ne evren olarak evreni ne de dil olarak dili sorar.* Kısaca söylemek gerekirse, felsefe sorusu, *dünyaya-yönelmiş-olan-dilin-anlamında derinleşmeyi* başlatır denebilir. Böylece, felsefenin, tümüyle bu derinleşme olduğu meydandadır.

8

Şimdi, soruları bakımından felsefeye özgü çalışma alanını çepeçevre görmek için, 'dünya', 'dil' ve 'anlam' sözleriyle ilgili birkaç özelliğin üzerinde azıcık durmamız gerekiyor.

'Dünya' üzerinde uzun uzadıya durmama bilmem ihtiyaç var mı? Şüphesiz 'dünya' sözü sık sık filozofları birtakım güçlüklerle karşı karşıya getirir. Evren (dünya) felsefenin akıl karıştı-

cı sözlerinden biridir. Bu sözde değişik anlamlar iç içe girer. Ancak, ben, baştanberi 'dünyayı' günlük anlamında kullandım. Her geçtiği yerde, bu sözle, dile getirdiği bağlamdan daha fazla birşey söylemek istemedim. Özellikle de, kabataslak belirtildikte, içinde, sonsuz gerçekleriyle günlük yaşayışımızın akıp gittiği çerçeveyi düşündüm. Öreneğin, 'Dünya bu', 'Sıkıcı bir dünya', 'Canım dünya', 'Dünyamız üç boyutludur' gibi sözler yahut benzerleri aşağı yukarı aynı gerçekliğe işaret eder. Bu açıdan bakıldıkta, dünya sadece eylemlerimizin değil, adı ne olursa olsun tek tek bilimlerin de konusudur. Her bilim, dünyaya ait belli bir olayı veya olaylar öbeğini araştırır. Çok kez bilimler, günlük yaşayışın gündeminde beliren bazı gerçekliklerin, toptan bilimsel denen bir kaygı ve metodla yeniden ele alınıp incelenmesidir. Bahçedeki arı kovanından tutun insanlar-arası binbir ilişkiden geçip en uzak samanyolundaki karmaşık fizik olaylarına kadar, ne var ne yoksa herşeyi araştıran bütün bilimlere *dünya bilimleri* denebilir. Şu veya bu şekilde dünyayı sormayan bir bilim sorusu yoktur. Her bilim sorusu, kendi açısından, 'Dünya nasıldır?' diye sorar. Bilimler dünyayı açıklama denemeleridir.

İster birtakım kuşatıcı temellere (bilimsel kanunlara) geri götürme, ister biricik bir olay-bağlamını tasvir etme, isterse de daha başka bir yoldan yürüsün, her dünya açıklamasında açıklayıcı bir araca ihtiyaç vardır. Kılığı bilimden bilime değişen, kendisi de bir dünya olayı olan bu araca (meselâ, insanlar arası konuşmalarla akraba sözdüzenlerine, haritalara, grafiklere, matematik formüllere), genel olarak, "dil" denmektedir. Belli bir bilimde dünyayı bilmek, o bilime özgü dilde, dünyayı bir yaniyle yeniden kurmaktır. Bu kuruşun her basamağında dünyanın nasıl olduğuna bir cevap vermek istenir. 'Dünya nasıldır?' sorusu, zaman zaman, 'Dünyayı nasıl değiştirmeli' sorusuna yolaçar. Özellikle Alman düşünme çevreleri, köklü bir geleneğe uyararak, bu soruya teknik bilimlerin başsorusu göziyle bakmak eğilimindedirler. Burada böyle bir ayırmanın haklılık derecesini deşmiyeceğim. Eldeki bağlam bakımından önemli olan bir şey varsa, o da, hangi başlık altında toplanırsa toplansın, araştırılan dünyanın kendisinden daha az dalbudağı olmayan bir bilimler yapısının, doğrudan doğruya dünyayı sorduğu ve bu sorma işini dil ile başardığıdır.

Ama, insanın, bu soran varlığın soruları dünya'da tükenmez. Dünyayı sormaktan gayrı, insan, bir de dili, aracılığıyla, dünyayı

bildiğimiz, dünyanın içinde yönelip eylediğimiz dilleri soru konusu yapar. İşte bu alanda ortaya çıkan soruları, bir bakıma, belibaşlı iki soru tipine bağlamak mümkündür. Bunlardan biri 'Dil nasıldır?' sorusudur; öbürü, 'Dilin anlamı nedir?' sorusudur. Bu sorulardan ilki dil bilimlerinin, ikincisi felsefe çalışmalarının kılavuzudur. Birer soru olarak bu iki soruyu karşılaştırmak, felsefe sorusunun özeliğini, öyle sanıyorum ki, biraz daha açmaya yarayacaktır.

'Dil nasıldır?' sorusuna, bu haliyle, sık sık raslanmaz. Sorunun az işlek ifadesinden de bellidir bu. 'Dil nasıldır?' somut bir soru olmaktan çok, sayısız soruların meydana getirdiği soru tipidir. Bu tip dile (veya dillere) çevrilen dilbilimlerinin hemen hemen bütün sorularını kuşatır. Bu bakımdan, 'Dünya nasıldır?' sorusu ile 'Dil nasıldır?' sorusu arasında esaslı bir yapı benzerliği göze çarpar. Gerçekten, her tek tek dünya sorusu (örneğin, 'Denizlerin nasıl bir bileşimi vardır?', 'Ayın öbür yüzü nasıldır?', 'Sokrates baldıramı içtiği gün yanında kimler vardı?' gibi sorular) aslında 'Dünya nasıldır?' sorusunun kımıldattığı parçadır. Tıpkı bunun gibi, dile ait birçok tek tek soruların her biri (örneğin, 'Konuşma süreci nasıl kurulmuştur?', 'Çocuğun ana dilini öğrenmesinde çevrenin nasıl bir rolü vardır?', '20. yüzyılın ilk yarısında İngilizce devlet dili olarak nerelere yayılmıştır?' gibi sorular) hep 'Dil nasıldır?' sorusunu birlikte sorar. Bütün bu dile ait sorular, dallı budaklı bir bilimler öbeğinin (Dil Fizyolojisi, Dil Coğrafyası, Dil Tarihi çeşidinden bilme kollarının) işleme alanında ortaya çıkar 'Dil nasıldır?' sorusu ile 'Dünya nasıldır?' sorusu arasında başka bir ortak yön daha vardır. Dile ait tek tek sorular, bir bakıma, dünyaya ait tek tek görünüşleri sormada, her çeşitten dil olayını bir dünya olayı olarak araştırmadadır. Böylece 'Dil nasıldır?' sorusu, 'Dünyayı meydana getiren değişik görünüşlerden dil görünümü nasıldır?' diye sormaktadır.

'Anlama' gelince, özellikle 20. yüzyılın başından beri anlam konusuyla şaşılacak derecede ayrı açılardan yapılan pek verimli hesaplaşmalara rağmen, bu kavram üzerinde katkısız bir çözümün sağlanmış olduğunu ileri süremeyiz. Geleceğin bu alanda daha nice başarılı çalışmalara gebe olduğunu ummak istese bile, bu durumun kesin olarak değişmesini bekliyoruz sanıyorum. Bunun sebebi, anlam kavramının, belki de, çözülür bir problem olmadığına, hattâ çözümlenilebilir bir alıp vereceği olma-

dığında aranmalıdır. Ancak, ben burada uğraşı alanının dışında kaldığı için, bu konuyu deşmeye girişmiyeceğim. Dilediğim şimdi sadece ‘... anlamı nedir?’ sorusundaki anlam sözünü aydınlatmak, böylece felsefe sorularının ayırıcı özelliğini daha yakından belirtmektir.

İlkin, önemli bir noktanın daha bir açığa çıkması gerekiyor: Bir felsefe sorusu olarak ‘... anlamı nedir?’ soru-formu *dile yönelen* bir soru formudur. Çünkü soru tipinde boş bırakılan yer (...) her seferinde bir *sözle* doldurulmuş olarak ortaya çıkar. ‘Şuurun anlamı nedir?’, ‘Bilginin anlamı nedir?’, — sorulan hep bir sözün anlamıdır. Soru sözden başka bir şeye, söz-olmayan bir şeye çevrilmemiştir. Örneğin, parmağımızla bir şey-durumuna işaret ederek ‘Anlamı nedir?’ diye soracak olursak, bir felsefe sorusu sormuş olmayız. Böyle bir sorunun beklediği bir felsefe çalışması değildir. İstenen durumdan duruma değişebilen başka bir cevap biçimidir. Kimi işaret edilen dünya-şeyinin belli bir dildeki karşılığı, kimi başka olaylarla bağılılığı, kimi de, meselâ, insan veya toplum için önemidir. Bu çeşit cevapların, günlük konuşmaların pratik yöneltisini aştığında, tek tek bilimlerin, ya düpedüz gerçeklik ya da dil gerçekliği bilimlerinin, çerçevesi içine girdiği muhakkaktır. Meselâ, kırdâ gezerken biri rasladığı bir kuru bekçisine, eliyle yeşilimsi-akımsı bitkilerle bezenmiş bir toprak parçasını gösterip ‘Anlamı nedir?’ diye sorduğunda, bekçi, ‘Bu akdikkenlerine geyik dikenini de deriz. Boyacılıkta kullanılır. Hekimlikte de işe yarıyormuş...’ diye bir cevap verebilir. Bu açıdan bakıldıkta, ‘Anlamı nedir?’ sorusu ‘Adı nedir?’, ‘Neye yarar?’, ‘Önemi nedir?’ çeşidinden bir soruyu soran, sorduğu anlam sözü karanlıkça kaldığı için apaçık belirmeyen bir sorudur. Oysa ki, boşlukları bir sözle doldurularak çatısı somut olarak tamamlanan ‘... anlamı nedir?’ li felsefe soruları *açık ve seçik* sorulardır: Sözdışı bir gerçekliğin değil soruda adlandırılmış olan bir sözün, başka sözlerden ayrı olduğu daha belli bir söz olarak dile getirilmesiyle pekişen bir sözün anlamını sorarlar.

Bu bağlamda dikkate değer ikinci bir noktanın atlanmaması gerekir: Belli bir söze bağılı olarak ortaya çıkan ‘... anlamı nedir?’ sorusu, yalnızca felsefe çalışmalarını kımıldatan bir soru değildir. Böyle bir soru, içeriğinden de anlaşıldığı gibi, bir sözün anlamına yönelmiştir; dolayısıyla, tabii olarak dilin çerçevesi içinde yerabr. Nitekim, genel dilbiliminin, pek çok araştırmacıya göre, belki

de en canalicı çalışmalarını kapsayan çok ayrıntılı bir bilim, anlam-bilimi, semantik — adı üzerinde — sözlerin anlamı ile uğraşır. Belli bir dildeki tek tek sözlerin: ne demek istediği, tarih boyunca dilin gelişmesiyle söz tanımlarında meydana gelen değişmeler, sözlerdeki anlam-kaymaları, anlam akrabalıkları, çeşitli dillerdeki (veya aynı dilin çeşitli dönemlerindeki) söz anlamlarının değişik perspektiflerden karşılaştırılması gibi birçok önemli ödev hep semantikçinin araştırma alanına girer. Bu arada tek tek filolojler, karmaşık yönlü çalışmaları arasında sık sık semantik incelemeleri yaparlar. Tek tek sözlerin veya söz bağlamlarının anlamını hesaba katmayan bir dilbilimi düşünülemez. Hangi adı alırsa alsın, uğraşlarını anlam açısından yürüten dil bilimlileri, sözleri sınırlı bir çerçeve içinde, meselâ belli bir dilde, belli bir tarih basamağındaki belli bir sözü salt sözlük anlamı, sözlük tanımını bakımından ele alıp incelerler. Örneğin, bir semantik sorusu olarak 'Dua'nın anlamı nedir?' sorusunun alıp vereceği belli bir dilledir. Meselâ, 'Türkçede dua sözünün anlamı nedir?' veya 'Türkler dua deyince ne anlarlar?', yahut da 'Türkçe sözlüklerde dua sözünün karşısında ne yazılıdır?' soruları, içerikçe ilk sorunun aşağı yukarı aynıdır. Şüphesiz semantikçi, bu arada etimoloji açıklamaları verecek (meselâ, sözün arapça asıllı bir söz olduğunu gösterecek), çeşitli tarih dönemleri boyunca dua sözünün, dua sözündeki anlamın ne gibi daralma ve genişlemelere uğradığını belirtecek, bunun için de değişik yönlerden dua sözüne bağlı sözlerin anlamca meydana getirdikleri alacalı öbeği, teknik deyimle anlam-ailelerini, anlam-alanlarını bilimce gözden geçirmeye koyulacaktır.

Salt bir felsefe sorusu olarak '... anlamı nedir?' soru tipi, aynı formdaki semantik sorusundan, bir bakıma kökten ayrıdır. Her iki sorunun sorduğu başka başka şeylerdir. İki sorunun kaygı kaynağı, dolayısıyla cevap yönü başkadır. Semantikçi, sözlerdeki anlam içeriğini, sırf bir dil içeriği olarak ele alır. Son amacı, belirli bir tarih olayının, belli bir dilin nasıl olduğunu göz önüne sermek, tek tek dil formlarını veya dil durumunu ne demek istediği bakımından açığa koymaktır. Filozof ise, sözlerin anlamına yönelttiği 'nedir' i bir dilci olarak yöneltmiş değildir. Belli bir tarih malzemesini, belli bir dildeki bir kavramı tarih malzemesi olarak aydınlatmak *istemaz*. Araştırmalarını bir dil çerçevesinde yürütür, ama asıl araştırdığı bu dil değildir. '... anlamı nedir?'

felsefede bir sözü, bir söz-görünümü olarak deşmez. Sözü, kendisi değil de, dile getirdiği görünüm (fenomen) açısından sorar. Filozofun kaygısı dil olarak dil değil, dilin dile getirdiği şeylerdir. Gerçi bu 'şeyleri' dilin içinden sorar. İşleme bölgesi dil alanını aşmaz; filozoflar, filozof olarak, sözleri bırakıp denemelere girişmezler; bu, bilginin işidir. Ama, gene de, şeyleri, görünümüleri sorarlar. Ancak, bu sorma nasıl'lı değil, nedir'li bir sormadır. Nedir ise dil ortamında sorulabilir.

Somut bir felsefe sorusuna şöyle bir göz atmak, felsefe nedir'indeki özelliği daha yakından görmemize yardım edebilir. 'Dua nedir?' sorusunu şimdi de bir felsefe sorusu olarak ele alalım. Soru artık semantik uğraşmalarının ötesinde kımıldanır. 'Dua nedir?' sorusu felsefede 'Dua sözünde dile gelen dua görünümünün anlamı nedir?' demektir. Bu nedir'i filozof dil alanında kalarak cevaplandırmaya çalışacaktır. Ama, artık asıl amacı dua sözü değil, bu sözün anlamı olan şey-durumdur. Filozof araştırmasını, tabii olarak, belirli bir tarihi dilde yürütecektir. Meselâ, sorusunu Türkçe sorabilir. Yalnız, araştırma konusu artık Türkçe değil, Türkçeye göre, Türkçedeki dua değil, — duadır. Yapılması gereken dua sözünün dile geldiği çeşitli şey-durumlarını, meselâ tanrıdan birşey dilemeyi, tanrıya teşekkür, susarak tanrıya yönelme, tanrıyla dolmayı bekleme gibi çeşitli dua anlamlarını incelemektir. Bu uğraşıda, duayı daha önce bilim konusu yapmış olanların başarıları, filozofun, şüphesiz ki, en güvenilir desteğidir. Dua eden dindarları veya din topluluklarını değişik açılardan soruşturmuş olan belli bilimler (Dua Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Dua Fizyolojisi, Dua Teolojisi...) filozofun arama zeminidir. Dua görünümünün üstüne eğilmiş olan tek tek bilimler, dünyanın dua bakımından nasıl olduğunu soru konusu yapmışlardır. Filozof ise bu dua denen dünya görünümünün ne olduğunu sorar. Bu, ne günlük yaşayış içinde insanın, ne semantikçinin, ne de bilim adamının soru çerçevesine girer. Günlük yaşayışta insanın dua ile çeşitli ilgileri olabilir. Meselâ, kimi insan dua eder, kimi etmez. Dua eden tanrıya (veya tanrılara) inandığı için edebilir. Yalnız, ömrü dua ile de geçse 'Dua nedir?' diye sormaz. Bilim adamı, ister semantikçi isterse de sosyal-psikolog olsun, dua görünümünün dua görünümü olarak ne olduğu ile değil, ya dua sözü ya da belli bir dua durumu ile (diyelim ki çocuk duaları ile) ilgilenmektedir. Böylece, bir bakıma — duada yönelen

Bilinmezin varlığına inanmasa da — duayı incelemeye girişen filozoftan başka hiç kimse duanın ne olduğunu bilmez; çünkü, filozof gibi, 'Dua nedir?' diye sormamıştır. — Dua misaline cevabı bakımından değil, 'nedir?' sorusu bakımından başyurduğum için daha fazla deşmiyeceğim.

Asıl söylemek istediğim şu: Filozofun 'nedir?' i, sözlerin *felsefe* açısından anlamını soran nedir'dir. İnsan çeşitli soru tiplerinin içine örülmüştür. Günlük yaşayış dünyadaki yönelmeleri kuşatır; dilbilginleri dillerin (veya dilin) nasıl olduğunu sorarlar; öbür bilim adamlarının başsorusu 'Dünya nasıldır?' sorudur. Filozof nedir'lerinin düğümlendiği sayısız soru tabanına gelince, bu şüphesiz, 'Dünya nedir?' sorusudur. Değişik soru tipleri arasındaki ortak yön meydandadır. Hepsinin sınırı evrendir; ama, her biri evreni aynı şekilde sormaz. Özellikle, baştanberi göstermeye çalıştığım gibi, filozof, her biri evrenin anlamını aydınlatmak isteyen parça nedir'leriyle, doğrudan doğruya evrene yönelmemiştir. Filozof nedir'leriyle *evren üzerindeki konuşmaya sonradan* katılır. Bir felsefe sorusunun (soru olarak değil, bir *felsefe* sorusu olarak) ortaya çıkabilmesi için, daha önce, konuşulan ve tek tek bilimleri dokuyan dillerin kurulmuş olması gerekir. Çünkü felsefe '... anlamı nedir?' inin zemini dildir.

9

Haklı olarak felsefe tartışmalarını zaman zaman gütmüş olan bir konu da, felsefe sorularının bir felsefe sorusu olarak taşıdığı değerdir. Ta günümüze kadar felsefenin geçmişine yönelen bir kuşbakışı, tam bir açıklıkla ortaya çıkmamış da olsa, bu konuya ne büyük bir önem verildiğini belirtmeye yeter. Tek tek filozofların ister bağımsız olarak, isterse de bir "okul" veya "akım" çerçevesinde, her çatıştığı yerde, bu konu çatışma gücüyle oranlı olarak ön-plâna geçmektedir. Çoğu felsefe "karşı" felsefenin yersiz sorularla uğraştığını ispatı amaç bilir; bunu başardı mı karşı felsefeyi çürütmüş sayar kendini. Özellikle 30-40 yıldanberi, bazı çevrelerde "yersiz" felsefe sorularından sık sık söz edilmektedir. Şüphesiz hep yapılan: soruları kesenkes doğruluğuna inanılan belli kabullere uyup uymaması bakımından elemektir. Bu yüzden bir felsefenin doğru sorusu, başka bir felsefe için kökten yanlıştır. — Ben burada böyle tek tek bir soru değerlendirmesine

kalkışımıyacağım. Çünkü, beni ne bu çeşitten bir işe yöreklendirecek bir "felsefe öğretim" var, ne de böyle bir işin çıkar yol olduğunu sanıyorum. Şimdi kaygım: hazır cevaplardan kalkıp soruları belirlemek değil; yukarda verdiğim tutamaklara dayanarak, *bir felsefe sorusunun tipi bakımından soru-değerini kabuller ötesi bir tasvirde aydınlatmaktır.*

Kestirmeden gittikte: değişik çatışmalarda "yersiz" denen tek tek felsefe sorularına, duruma göre "yanlış", "sahte" ve "anlamsız" (veya "saçma") çeşidinden bazı damgaların vurulduğu bir gerçektir. Bir soruya veya bir soru öbeğine, kimi bu damgalamadan biri, kimi birkaçı birden, kimi de hepsi yakıştırılır; bu arada, tek bir damgalamanın altında öbürlerinin de gizlendiği görülür.

"Yanlış" bir felsefe sorusundan, daha kuruluşça soru olmayan bir söz-dizisi anlaşılıyorsa, filozofların, yanlış felsefe soruları sorduğuna pek bir ihtimal vermiyorum. Bir söz-dizisinin (konuşma durumunun çerçevesinde) soru olup olmadığını kestirmek, konuşan bir varlık olarak her filozof için kolaylıkla mümkündür. Gramerce-mantıkça bile soru olmayan bir sözümona soruyu felsefe sorusu katına yükseltmek düpedüz sağduyuya aykırıdır. Daha soru olmayan bir söz-yanyanalığına neden ille de filozoflar bir felsefe sorusu göziyle bakmaya düşkün olsun? Örneğin, 'Arasında evren üçgensizliğe mi?' söz kargaşalığını (filozof da dahil) hiç kimse bir soru (hele bir felsefe sorusu) diye almaz. '?' işaretinin, burada, bir soruyu (filozof için de !) dile getirmediği besbelli.

"Yanlış" felsefe sorusu deyince gerçek bir sorunun aslında bir felsefe sorusu olmadığı söylenmek isteniyorsa, bu çeşitten yanlış sorulara bir son konamıyacağımı sanıyorum. Bir yandan günlük yaşayışımız, öbür yandan tek tek bilimler, aslında soru olup da felsefe sorusu olmayan sorularla dolup taşmaktadır. Bu sorulara, olsa olsa, felsefe çalışmalarında göründükleri zaman, bu yersiz görünüşlerinden ötürü 'yanlış' denebilir. Ancak, bu, yanlış damgasının görelî bir açıdan vurulduğuna tanıktır. Bırakın ki, felsefe alanında, çeşitli bakımlardan, meselâ doğrudan doğruya felsefe incelemelerine konu veya misal olarak, çokça bu çeşit sorulara başvurulur. Ama, felsefe yapmayı soru olarak mahmuzlayan asıl sorular değildir bunlar. Bundan, çalışmalarını felsefeye girmeyen sorularla güden bir 'filozof' un yaptığı aslında felsefeden başka birşeydir, belki de bir bilim çalışmasıdır. Örneğin, fel-

sefede "Taş neden düşer?" diye sorup çeşitli lâboratuvar araçlarıyla bu soruya bir cevap bulmak, doğru bir bilim sorusunu yanlış bir başlık altında sorup araştırmaktır.

Bazı felsefe sorularına "sahte" denmesi için, bu soruların, görünüşlerine, kılıklarına rağmen, bir felsefe sorusu olmamaları gerekir. Adı üzerinde, bu çeşitten bir soru, halis felsefe çalışmalarına yol açmaz. Böylece, yukardaki (8) tasvire göre, 'nedir' le anlamı sorulan sözün, aslında felsefe açısından sorulmamıştır bu anlamı. O zaman soru, yönelimi gereği, felsefe dışı bir kaygıyı dile getirmektedir; meselâ, bir semantik sorusudur. Ancak, bu çeşitten bir karıştırmaya kolay kolay düşülemeyeceğine inanıyorum. Soran insanın sorusundaki yönelimi farketmemesi, konuşmanın, bu arada, sormanın gidişine aykırı gibi geliyor bana. Ekmeğe ekme diyen nasıl ekme olmayan birşeyden, meselâ demirden söz etmediğini biliyorsa, tıpkı bunun gibi, 'nedir' iyle, kavram anlamını hangi açıdan araştırmak istediğini bilir insan. Bir filozofun katkısız semantik çalışmalarından yararlanması kadar olağan birşey yoktur. Yalnız, kendi nedir'lerinin aslında sözü değil sözün dile getirdiği fenomeni, sözün bu bakımdan anlamını sorduğu üzerinde pek yanılmaya düşmez. Felsefe sorusu başka semantik sorusu başkadır.

Ancak, "sahte" sorular ile nedir'in felsefe açısından anlamını sorduğu sözler arasında bir ayrılık gözetmek istendiğinde durumun birden karıştığı görülür. Yapılan, sözleri felsefeye değer ve önemleri bakımından katlara, derecelere bölümlenektir. Sözlerden kiminin hiçbir zaman felsefeye ilgi çekici olamayacağı, kimisinin de felsefe çalışmalarına lâyık bir bölgede bulunduğu ileri sürülür. Meselâ, "bilgi" sözü, felsefe nedir'lerinin sormasına açık görüldüğü halde, "ev" sözünün '... anlamı nedir?' dedi boş yere yükselemeyeceği buyrulur. Bu ayırma, bana, önyargısız bir tasvir olmaktan çok, hazır felsefelerin sonucu gibi geliyor. Nitekim, sözümona halis felsefe kavramları ile sahte felsefe kavramları çeşitli felsefe kabulleri uyarınca değişir. Bir felsefe okulunun nedir'ine konu olan soylu sözlere, başka bir okulca, felsefe tapınağının eşliğinden bile ayak basamayan bayağı sözler göziyle bakıldığı olur. Bu sahte-halis soru ayırmalarında gizli bir platonizm sezmemek elden gelmez. Celeneğe göre, "At" ideasının varolduğunu söylemeye eğilirken, Platon, bu iddianın varolmadığını söylerken içine düştüğü güçlüklerden kurtulamıyor.

Neyin felsefe adına lâayık olduğu neyin olmadığını baştan belirlemek, hattâ bunu felsefe mantığı adına yürütmeye kalkışmak, bana pek mantıklı bir tutum değilmiş gibi görünüyor. Çünkü, felsefe nedir'inin anlamına yöneldiği kavramları rasgele veya çok çok, esnek geçerlikli birtakım kabullerin ışığında sınırlamak doğru değildir. Tek tek araştırmaların nereye, hangi felsefe sözlerine vardıracağını kimse önceden kestiremez. 'Ev nedir?' (Ev sözünün anlamı nedir?) sorusuna sahte bir felsefe sorusu demek için hiçbir halis felsefe zarureti bulunmaz. 'Dünya insanın evidir' önermesi ne kadar sahte bir önerme ise, 'Ev nedir?' felsefe sorusu da o kadar sahte bir felsefe sorusudur. Ancak çok rasgele bir kabalıdan kalkan, 'Dünya insanın evidir' gibi bir önermenin, sahte bir önerme olduğunu söylemeye cesaret edecektir. Bununla birlikte, böyle birinin, daha önce, 'Ev nedir?' sorusunu bir felsefe sorusu olarak sorması gerekmez mi? Felsefedeki 'anlamı nedir?' ilkece her söze bağlanabilir. Bu gerçeğin en inandırıcı tanığı matematik felsefesindeki bazı çalışmalaradır. Geometriyi kuran temel tanımlardaki ana unsurlar, meselâ "arasında", "denir", "uzaklık" gibi — bazılarına göre kılığında hiç mi hiç felsefe havası olmayan — birçok söz, matematik felsefesini işleyen nedir'lere yapıştır.

Felsefe sorularını yermek için zaman zaman başvurulan bir sıfat da bu soruların "anlamsızlığını" ("saçmalılığını") dile getirmek iddiasındadır. Bazı felsefe çevrelerinde saçma sözüne özel bir önem verilir. Bunun sebebini saçma sözünün emotiv tonunda aramak yerinde olur: "saçma" diye adlandırılan her konuşma bütünü veya parçası en hafifinden itici, ürkütücü, vazgeçilmesi gereken birşeymiş gibi bir izlenim uyandırır insanda. Böylece, bir felsefe çalışmasını, sorunun saçmalılığı kadar lüzumsuz kılan bir kanıt olamaz.

Gel gelelim, nedir'le bir sözün felsefeye anlamını soran hiçbir soru saçma değildir. Bu bakımdan öne sürülen mümkün birtakım sınırlamaların genel geçer bir anlamı yoktur. Örneğin, felsefenin başsorularından biri olan 'Evren nedir?' sorusu bazı kişiler için saçma bir felsefe sorusudur. Hattâ tek tek felsefe sorularının dönüp dolaşıp 'Evren nedir?' e geri giden soruluşundan ötürü, bütün felsefe soruları saçmadır. Saldırancılığı bir yana, bu çeşitenden iddialar aşağı yukarı şöyle bir temele dayanırlar: Evreni bütünüyle kimse denememiştir; evren kimseye algıda verilmemiştir, evren belli bir varlığın adı değildir, evren boş bir sözdür; boş

bir sözün ne olduğu sorulamaz, çünkü araştırılmaz; öyleyse 'Evren nedir?' sorusu saçmadır. Aslında bu temellendirme denemesinin öncülleri, soğukkanlı bir tasvirde evren sözünün maskesini kaldırmaktan ötelere de uzanmaktadır. Öncüllerin gerisinde bir teori gizlidir: bir sözün, dolayısıyla sözle kurulacak cümlelerin bir anlamı olması için, o sözün algılanan bir gerçeği adlandırması gerekir. Görüldüğü gibi, bu anlam teorisi sözlerin anlamını tek bir şarta geri götürmekte, anlamı tek yanlı anlamaktadır. Böylece, '... anlamı nedir?' felsefe soru tipine, daha önce sorma serbestliğini engelliyen bir cevap vermiştir. Örneğin 'Evren nedir?' anlamsız sorular listesine konmuştur. Mantık adına da yapılırsa, bu çeşitten bir kabulde bir mantık zarureti yoktur. Nitekim, daha "anlam" sözünün kendisi, bu öğretiyeye göre, anlamsız bir söz olması gerekecektir. Oysa ki, öğretiyeye tek yanlı bile olsa, anlam sözünü aydınlatmayı ödev olarak bilmektedir; tek yanlı da olsa bu ödevi yerine getirmiştir.

Bu durum, öğretiyeye konvention'ların darlığında rahat etmeyen biri için, "anlamsız" sözlerin, dolayısıyla '... anlamı nedir?' tipi altında "anlamsız felsefe sorularının" haklı olarak *varolduğunu* göstermektedir. Felsefe sorularının belki de en felsefisi, nedir'li 'anlamsız' felsefe soruları bulup ortaya çıkarmada birbirleriyle yarış edenlerin de hız aldığı 'Anlamın anlamı nedir?' sorusudur. Ancak, şimdi, büyük güçlülere dolanan bu soruyu deşecek değilim. Belirtmeye çalıştığım nokta '... anlamı nedir?' li felsefe sorularına anlamsız damgasını vurmanın pek anlaşılır birşey olmadığıdır.

Son olarak *felsefedeki sorularla cevaplar arasındaki bağ* üzerinde durmak istiyorum. Şüphesiz, bu konunun yayılma alanı bütünüyle felsefe çalışmalarının kapsamından daha dar değildir. Tek tek sorular ile bunlara verilecek cevapların tümünü aşan bir düşünme çalışması tasarlanamaz. Soruları birer birer sorup cevapları birer birer vermek, bir çalışma alanında soru ile cevap arasındaki bağı belirlemede yürünecek en güvenilir yoldur. Ancak, çok işte olduğu gibi burada da güvenilir yoldan başka birini tutturmak zoru vardır. Çünkü, güvenilir yol, bitip tükenmek bilmeyen bir yürümeye ihtiyaç gösterir. Hep yolda kalmaktan çok

amaca varmak isteyen, ana yoldan daha da az sağlam olsa bazı kestirmelere başvurur. İşte bu durumu gözönünde bulundurarak ben somut bir tek tek soru-cevap belirlemesine girişmeyip felsefedeki '... anlamı nedir?' soru tipinin gerektirdiği cevap tipinde dikkatimi toplayacağım; bunu yaparken de, cevabın özelliğini doğrudan doğruya cevap açısından değil, cevaba yol açan soru açısından yakalamayı deneyeceğim. Eldeki bağlamda asıl dileğim: cevap olarak felsefe cevaplarının berisine, bu cevaplara yol açan sorulara çevrilmiştir.

Ortak duyuya aykırı düşmeyen, yaygınlığını da çokça buna borçlu olan bir sanı uyarınca, hangi alanda meydana çıkarsa çıksın, mümkün soruların tümünü, cevapları bakımından iki öbeğe ayırma eğilimi insanda ağır basar. Böylece, bir yanda cevabı olan sorular, öbür yanda cevabı olmayan sorular yer alır. Bu arada epeyce felsefe sorusu, hem de felsefe sorularından en temeldekileri, cevabı olmayan sorulardan sayılmakta, hattâ bazı kimseler, yalnızca felsefe sorularına cevabı olmayan sorular göziyle bakmaktadır. Böyle bir görüşün, felsefe sorularını daha başlangıcında aksatacağı meydana. Cevabı olmayan sorularla uğraşmak kadar heves kırıcı birşey yoktur. Nitekim, bazı filozoflar, cevapları olmadığına inandıkları için, birçok felsefe sorularıyla ilgilerini büsbütün kesmişlerdir. Ama, gene de, ortak duyuyu kandırmayan bir sürü cevabın, dolayısıyla cevapsız sorunun felsefe çalışmalarını yoğurduğunu tespit etmek zor bir iş değildir. Hattâ zaman zaman cevapsız-soru yasakçılarının da kendi sınırlamalarından vazgeçtiği olur. Bu karmaşık durumu aydınlatmak için yapılacak şey, şüphe yok ki, 'Cevap nedir?' diye sormaktır.

Cevap, sorunun beklediği şeydir. Buna göre, her sorunun, yani belli bir gramer-dil-mantık formundan ötürü soru olarak çatılmış olan her cümlelerin, bir karşılığı vardır. Her gerçek sorudan sonra, o soruyla ilgili soru olmayan bir cümle veya tek sözlü bir cümle yahut da bir cümleler dizisi gelebilir. Ancak, cevap deyince ortak duyu başka şeyi anlar. Cevap: soruya son veren bir eylem veya söz-düzenidir. Cevap soruyu soru olmaktan çıkarır. Soru cevapla, cevapta 'biter'. Böyle bir soru-cevap bağı örneğine adım başında bir kendi yaşamalarımızda, sık sık bilim uğraşmalarında raslarız. Başka bir bağlam içinde daha önce de (5) dokunmuştum: Kimi zaman eylemler kimi zaman da doldurma veya karar cümleleri günlük soruları kesin olarak cevaplandırmaya ye-

ter. Hattâ günlük konuşmalarda cevapla istenen, çok kez bir "Evet" veya "Hayır" la sorunun işini bitirmektir. (Meselâ, 'Kapi açık mı?' — 'Evet') Gerçi günlük yaşayışımızda sayısı duruma göre azalıp çoğalan cevapsız sorulara da takılırız. Öyle zamanlar olur ki, cevapsız günlük sorular yaşama uslubumuzda iyiden iyiye ağır basar. Bununla birlikte, bu gibi soruları kökten cevabı olmayan sorular diye adlandırmak gelmez içimizden. Yaşama denemelerimizden öğrendiğimize göre, bu gibi soruları cevapsız kılan sorunun yapılışındaki bir özellik değil, soruların, içinde yer aldığı değişken yaşama durumlarıdır. Cevap vermek isteyen, cevap-güçlü birine sorulan her günlük sorunun — soranın özel isteğine uygun veya aykırı düşen — bir cevabı vardır.

Bilimlere gelince, bilimlerde cevapların durumu, günlük yaşayışla karşılaştırılamıyacak kadar karmaşıktır. Çeşitli bilimler, sorularının yapısı gereği, çeşitli cevaplandırma biçimleriyle örülmüştür. Tarih bilimlerindeki cevaplar, tipi bakımından, matematik cevaplardan başkadır. Çünkü tarihteki sorular matematikteki sorular değildir. Her bilimin öbüründen belli bir ölçüde ayırt edilebilen bir konusu, bu konuyu işleme yolu, dolayısıyla de başka başka soruları ve cevapları vardır. Her bilim akraba sorulara verilmiş olan akraba cevapların meydana getirdiği bir düzendir. Ama, soru-cevap açısından bakıldıkta, önemli bir özellik bilim olarak bütün bilimlere ortaktır: Bilimde cevap-sız sorulara yer yoktur. Ancak, burada "cevapsız" sözü ile henüz cevabı verilmemiş olan bilim sorularını anlamıyorum. Bu çeşit soruların varlığından şüphe edilemez. Sokaktaki-adam bile bilimlerde cevap-sız kalmış nice sorudan haberdardır. Bilim adamını ise tam da bu sorular ilgilendirir. Cevabı verilmemiş sorular olmasaydı bilim araştırması diye, halis anlamında bilim diye birşey de olmayacaktı. Yalnız, tek tek bilimlerde cevabı verilemeyen sorular hep aynı sorular değildir. Bilimin aktuel soruları, sürekli bir akışa tutulmuştur. Çok kez, bugünkü soru, aynı bir tema etrafında dönsede de, dünkü sorulardan epeyce ayırır. Ayrılığı sağlayan, arada, bağlı soruların cevaplarına erişilmiş olmasıdır. "Cevapsız soru" sözü ile bilimde cevap verilmesine imkân olmayan soruları anlamıyorum. Bu çeşitten sözüm ona bilim soruları, araştırmanın gidişine aykırıdır. Araştırma bilinebilire yönelmiştir, cevaplandırılabilir sorularla yürür. Kökten bilinmeyen, bilinmesi ilkece mümkün olmayan sorulamaz da. Bu anlamda bilinmez — böyle birşey gerçekte ister varolsun ister varolmasın — bilim adamının

bilim adamı olarak sormadığı, cevap aramadığı bir 'soru' konusudur. Hiçbir geometrici, bir geometrici olarak 'Üç köşeli bir kare nasıl çizilir?' diye bir soru sormıyacaktır. Çünkü, geometri araştırmaları, ilkece (mantıkça) cevapsız olduğu için, bu soruyu geometrinin dışında bırakmıştır. Bir bilim adamı ile bilim heveslisi çok kez sordukları soruların cevap imkânları bakımından ayrılırlar. Bilim adamının sorusu, geçmiş bir cevabın sonrası, gelecekteki bir cevabın da öncesidir. Ne denli 'fantasist' olursa olsun, bilim adamı kendisinin değilse bile ilerdeki kuşaklardan bilgilerin çözebileceği sorularla uğraşır. Şimdiye kadar cevabı verilmeyen bilim soruları, gerçek bir bilim sorusu iseler, bundan böyle nice yüzyıllarda cevapları verilmese de, aslında cevap verilmesi mümkün olmayan sorular değildir. Korkunç bir hastalığın nedenini yahut başka bir gezegene ayak basmanın yollarını sormayı, cevabı hiç verilmese de, cevapsız sorulardan sayamayız.

Cevap konusunda bakış, felsefe sorularına çevrildiğinde, ilkin, durumun büsbütün başka olduğu akla yakın gelir. Bazı filozofların da gönülden paylaştığı bir sanıya göre: felsefe soruları cevabı olmayan, ilkece cevabı olmayan, cevabı verilemeyen sorulardır. Her felsefe sorusu, felsefede o soruya verilebilecek mümkün bütün cevap denemelerine rağmen, daha doğuştan bir "cevabı yok" la damgalanmıştır. Felsefenin tarihi cevapsız soruların tarihidir.

Böylesine bir sanı, kuvvetini, bana kalırsa, bellibaşlı iki kaynaktan devşirmektedir. Bunlardan biri, felsefe sorularıyla ilgili yukarda (9 da) dokunduğum başka bir sanıdır, felsefe sorularının yersiz sormalar olduğuna inanır. Bu sorular ya yanlış ya sahte ya da anlamsız olduğu için bunların cevabı da yoktur. Şimdi burada önceki açıklamalara yenilerini eklemeye ihtiyaç kalmadan sadece bu sanının çarpıklığını belirtmek doğru olacaktır: Varsa, öbür soru tipleri için birşey söylemeyeceğim, ama '... anlamı nedir?' li soru tipine geri götürülebilin bütün tek tek felsefe sorularının, soruca yapısı bakımından, cevabı kökten imkânsız kılan güdük bir yanı olduğunu ileri sürmek için mantıkça bir zaruret gösterilemez. İkinci kaynağa gelince, sanının, bununla yanıltıcı bir yoruma dayandığını açığa çıkarmak, pek öyle uzun boylu bir incelemeyi gerektirmeyecektir. Felsefe sorularının tam bir soru olduğunu kabul edip de bu soruların insanın bilme gücünü aştığına inananlara, filozoflar arasında olduğu kadar filozof olmayanlar

arasında da, herhalde büyük bir sayı tuttuklarından, felsefe çalışmalarının hemen hemen her döneminde sık sık raslanmaktadır. Bana kalırsa bu inan; felsefe sorularının asıl yöneltisini çarpıtır. Buna sebep, belki de, felsefe sorularını, din-kurmalarına yol açan soruların çok yakınına koymak gibi kötü bir alışkanlıktan ileri geliyor. Oysa ki, dini başlatan sorular Bilinmez'e yönelmiştir; her sorunun sorduğu — şu veya bu şekilde — Gizli-olan, Başka-olandır. Bu anlamda, din soruları insan gücünün ötesine uzanır. Nitekim, soruların cevabı, insandan değil, yine Bilinmez'in kendisinden geldiği söylenen, Bilinmez'in çeşitli araçlarla insanlara gönderdiği cevaplardır. Felsefe soruları ise, insanın kendisinden sorduğu, sorarken de neyi sorduğunu bildiği, belirli birtakım sorulardır.

“Hürriyet nedir?” sorusunu ele alalım. Bu, bir felsefe sorusudur. Şüphesiz bu soruya cevap bulmak kolay bir iş değildir. Gene de sorunun kendisinde insan gücünü aşan bir yan yoktur. Bu soruda hangi ilişki çerçevesinde olursa olsun, insan yaşamalarına yapışık bir şey-durumu “hürriyet” başlığı altında çeşitli anlamları bakımından aydınlatılmak istenmektedir. Böylesine güç bir iş, kişiden kişiye değişen belli ölçülerle, insan gücünün içindedir. Hattâ, ‘Yapıp etmelerimde ben hür müyüm, yoksa hür değil miyim?’ sorusuna kimi ‘Hürüm’, kimi ‘Hür değilim’ diye cevap veren, sonra da, cevabındaki çelişmenin baskısı altında ezilen, sorusunun cevabını gücünün dışına aktaran, bu yüzden belki de, din cevaplarına başvurmak zorunda kalan bir insan, aslında sorusundaki yöneltiyi şaşırmıştır. ‘Yapıp etmelerimde ben hür müyüm yoksa hür değil miyim?’ sorusu, bir felsefe sorusu olarak sorulursa, aslında ‘Hürriyetin anlamı nedir?’ diye sorulacaktır. Cevap, hürriyetteki anlam kalınlığını sadece gözönüne sermeye dayanır. Anlam açıklamalarından çıkarılabilecek pratik cevaplar (mes. hürriyeti anlamca iyiden iyide destikten sonra, bir insanın ‘Genel geçer bir anlamda ben hür müyüm değil miyim, bilmiyorum’ demesi) ‘Hürriyet nedir?’ sorusunun cevapsız bırakılmış olduğuna tanıklık etmez. Tam tersine, belki de istenen cevap budur. Yok bu cevap pratik için doyurucu bir cevap değil diye, ‘Hürriyet nedir?’ sorusunun insan gücünü aştığı ileri sürülüyorsa, bu sorudaki cevapsızlık iddiasının, artık felsefe zeminindeki soru-cevaplarla doğrudan doğruya bir ilgisi yoktur. ‘... anlamı nedir?’ li felsefe sorularına pratikte insan gönlünü kandıran cevapları bu-

lup ortaya çıkarma ödevini yüklemek için çok dar bir cevap anlayışının içine sıkışmış olmak gerekir. Matematik açıklamaları nasıl mümkün uygulanmalarına kayıtsızsa, felsefe açıklamaları da öyledir.

Bir felsefe sorusuna ilkece cevapsız bir soru göziyle bakılmaz. Gelgelelim, bir felsefe sorusunun *felsefe* sorusu olarak belli bir cevap türünü şart koştuğu meydandadır. Ancak, şimdi bu türün tasvirine kalkışmıyacağım; cevap olarak felsefe cevaplarını — eldekinin sınırlı konusunu aştığından — başka bir denemede incelemek dileğindeyim. Ama, daha eldeki bağlamda, nedir'li felsefe sorularına verilen cevapların, soruların kuruluşu gereği: dünyaya değil anlama bağlı olan; anlam kalınlığındaki değişik katları açan; tek bir söz, bir formül veya karşılıkla sorunun işini bitirmeyen çeşitten birtakım özellikleri olması gerekecektir. Yalnız, felsefedeki soru-cevap bağı üzerinde kesin olarak birşey söylenebilir: Felsefedeki sorulara eksiksiz, genelgeçer, başka türlü sü tasarılanamayan, zaruri cevaplar bekleyenler, muhakkak hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Değil felsefe sorularının, tek tek bilimlerdeki birçok soruların da, hattâ kesin cevaplı diye bilinen matematik sorularının da, böylesine sert bir ideale yaklaşmadığı görülür. Bu ideale, herhangi bir yaşama veya bilim alanında, ancak hazır cevaplardan kalkıp gene sözü edilen ideale uygun sorular düzmeye kalkışınca erişilebilir. Ama, bu sözüm ona başarı, arabay atların önüne koştuktan farksızdır.

Felsefe sorularının bellibaşlı ortak özelliklerine sokulmak üzere giriştiğim deneme, felsefenin ne olduğunu aydınlatmaya elverişli birtakım sonuçları birlikte getirmektedir. Bu sonuçları ayrıntılarıyla birer birer gözönüne sermek, şüphe yok ki, yararsız bir ödev olmayacaktır. Ama, ben burada bu ödevi yerine getirmeyeceğim. Öyle sanıyorum ki, felsefe sorularının özelliklerini her belirtişte, ayrıca bir sonuç çıkarmaya ihtiyaç kalmaksızın, doğrudan doğruya felsefe üzerindeki şuur bir aydınlık kazanmıştır. Felsefe sorusunun bir felsefe sorusu olarak özellikleri, felsefenin özelliklerinden, *hem de* ana özelliklerinden başka birşey değildir. Şimdi bütün dileğim, sözünü ettiğim sonuçlarla ilgili ola-

rak yalnızca iki noktanın altını çizmektir. İlkin: bir felsefe sorusunun kuruluşu üzerinde yukarda denediğim tasvirlerin belki de kolayca yol açabileceği birkaç aceleci çıkarımı önlemeye çalışacağım. Mantık kökleri bakımından, bu çıkarımların, zaruretle, tasvirlerin içinden derlenebileceğini sanmıyorum. Ondan, bu çıkarımlara olumsuz sonuçlar diyeceğim. Sonra da: felsefe sorularını araştırmanın önemine kısaca dokunacağım. Bunu yaparken, tasvirlerin kendisinden çözülemeyen bir yöne işaret etmekle yetineceğim. Öncekilerden ayrılığını belirtmek için, bu sonuca olumlu denebilir.

Olumsuz (negativ) sonuçlardan biri şöyle dile getirilebilir: Felsefe çalışmalarında ‘... anlamı nedir?’ soru tipine girmeyen bir sorunun yeri yoktur. Bu sonucun yanlış olduğunu söyleyemiyeceğim. Böyle bir iddiada bulunabilmek için “felsefe” başlığı altında toplanması alışkanlık haline gelen çalışmaların tümünü incelemek gerekecektir. Oysa ki bu denemede böyle bir işe kalkışmadım. (Kalkışsaydım bu çeşitten geniş bir konunun hakkında nasıl gelebilirdim?) Ama, bu haliyle sonuca kesin olarak doğru bir sonuç göziyle bakılamıyacağını söyleyeceğim. Ben bu denemede felsefe çalışmalarının son derece belli bir kesitini, doğrudan doğruya felsefe sorularıyla ilgili plâni, bu plânın bazı contour’larını belirtmeye çalıştım; bu arada, felsefedeki cevapları deşmedim, — bu cevaplara yol açmış olan ana sorulardan başka soruların da varolup olmadığı üzerinde bir tartışmaya girişmedim. Ancak bu bağlamda şöyle düşünülebilir: Dallı budaklı bir konuşma türü olarak felsefe, çeşitli işleyişleri arasında, şüphesiz, ‘... anlamı nedir?’ i aşan birtakım sorular soracak veya nedir’lere verdiği cevaplarda, şart koşulan başka sorulara cevaplar da bulunabilecektir. Bütün bu yarı kapalı, ama yarı kapalı olduğu kadar da güdücü olan sorulara felsefe çalışmaları sorusu denebilir. Örneğin, felsefe alanında yürütülen çalışmaların nitelikçe en büyük kısmı, felsefe tarihine yönelmiş olan çalışmalar, tek tek filozof, problem, dönem monografileri çok kez ‘... anlamı nedir?’ sorularına yer ayırmaz. Bununla birlikte, felsefedeki bütün çalışmaların bu ada lâyük olabilmesi için dönüp dolaşıp ‘... anlamı nedir?’ sorularıyla bir ilişki kurmak zorunda kalacağına inanıyorum. Meselâ, Kant’la ilgili çeşitli felsefe uğraşmaları, Kant’taki değişik ‘... anlamı nedir?’ leri cevap doğrultularıyla bulup ortaya çıkarmaya savaşıyorsa felsefeden başka her adı alabilir. Kant’a

gelince, Kant'ın filozofluğu ister açık ister örtük olsun, felsefeye sorup cevaplandırıldığı '... anlamı nedir?' lere bağlıdır. İşte bundan ötürü, "felsefe" çalışmalarında '... anlamı nedir?' soru tipine girmeyen bir sorunun yeri yoktur önermesinin, yanlış olduğunu söylememekle birlikte, eldeki denemeden doğru olarak çıkan bir önerme olması isteniyorsa, şöyle değiştirilmesi gerekecektir: Felsefeye '... anlamı nedir?' soru tipine girmeyen bir soru, muhakkak bir felsefe sorusu olan '... anlamı nedir?' lerin tersine, pek büyük bir olasılıkla bir felsefe sorusu değildir.

Buna bağlı olarak acele çıkarmalardan birinde daha değişiklik yapmak mümkündür. Bu çıkarımın tezine göre: cevabı olmayan bir felsefe sorusu yoktur. Gelgelelim eldeki denemenin böylesine iyimser bir sonucu temellendirme yetkisi olmadığını söylemek zorundayım. Denemeden çıkan: nerede olursa olsun felsefe sorusu olarak ortaya atılan bir soruya değil, yalnızca '... anlamı nedir?' li felsefe sorularına cevap verilebileceğidir. Buna göre acele sonucu şöyle sınırlamalıdır: Belli cevabı olmayan anlamı — nedir'li bir felsefe sorusu yoktur. Bu tespitteki darlığı beğenmeyecekleri için ilk tezlerinden dönmek istemeyenler: öyleyse, belli bir cevap anlayışı uyarınca cevabı olmayan felsefe sorusu yoktur, diye direnebilirler. Bu belli cevap anlayışı denemenin tutumuna aykırı düşmüyorsa bir felsefe sorusu derken '... anlamı nedir?' li felsefe sorularından başka bir soru formunu tasarlamamış olacıklarına göre, bu haliyle çıkarımlarının doğru olmadığını ileri sürmeyeceğim.

Başka bir çıkarım da, bu denemenin felsefe soruları' üzerinde hiç de 'felsefi' olmayan bir teori sunduğunu iddia edebilir. Çıkarım temeli olarak, belki, denemenin belli bir felsefe sorusunu çözmediği, dolayısıyla belli bir felsefesi olmadığı gösterilecektir. Bu temelin doğruluğuna diyebilecek yok. Gerçekten de, deneme tek tek felsefe sorularını işlemeye, hele çözmeye hiç kalkışmamıştır. (Bir felsefe sorusunu çözmek de nedir?) Bazan kalkışmıssa, genel olarak felsefe soruları için bir misal vermek, bir aydınlatma aracına başvurmak üzere yapılmıştır bu. Bundan denemenin bir felsefe tezini savunduğu da söylenemez. Ancak, yapıdaki çıkarım ile çıkarım temeli arasında bir gedik göze çarpmaktadır. Bir felsefe teorisinin ille de bir problemi çözmesi veya bir tezi mi savunması gerekir? Bu soruyu evet veya hayırla karşılamak bir fel-

sefe teorisini, yani felsefe üzerinde bir teoriyi şart koşmakta, böylece sorunun cevabını verilmiş kabul etmektedir. Kolayca anlaşılacağı gibi, teoriyle ilgili güçlük, 'Teori nedir?' felsefe sorusunu sormaya iteliyecektir; oysa ki bu soru denemenin araştırma alanını aşmaktadır. Sözü edilen çıkarımın ifadesiyle ilgili olarak şunu söyleyebilirim: teori kavramı üzerinde bir felsefe soruşturmasına girişmediğim için, eldeki denemenin bir teori olup olmadığı sorusunu açık bırakacağım. Yalnız, teori ile yan-tutma anlaşılırsa, bu denemenin bir teori olmak istemediğini söyleyebilirim. Denemede bütün yaptığım, elden geldiğince önyargısız bir bakışla, felsefe sorularını ortak kuruluşları bakımından salt tasvir etmektir. Yok, verileni tasvire teori demek mümkünse, denemenin felsefe sorularının bir teorisi olduğu inkâr edilemez.

Denemenin felsefi içeriğine gelince — bu içeriğin aktüel değeri ne olursa olsun — denemenin tümünden *olumlu (positiv) olarak su sonuç* çıkarılabilir. 'Bir felsefe sorusu nedir?' ('Bir felsefe sorusunun anlamı nedir?') katkısız bir *felsefe* sorusudur. Çünkü bu soru, ilkin: '... anlamı nedir?' soru tipine göre sorulmuştur. Ayrıca: felsefenin üzerindeki şuur bu sorunun sorulmasıyla küçümsenmiyecek bir boyut kazanır. Felsefenin ne olduğunu gün ışığına koymada sorulması gereken soru, belki de, baş soru budur. Böylece, 'Bir felsefe sorudu nedir?' felsefede mümkün bir araştırma alanı yahut rasgele bir felsefe sorusu değildir; felsefe için son derece önemli bir sorudur. Felsefede, birçok güçlük, hattâ çıkmaz, dönüp dolaşıp bu sorunun ya hiç sorulmamış olmasına, ya da üstünkörü sorulmuş veya, gizli de olsa, ön yargularla geçiştirilmiş olmasına geri götürülebilir. Hem filozofun hem de felsefe meraklısının, felsefe çalışmalarından ne beklenebileceğini öğrenmek, dolayısıyla felsefenin işleme bölgesini tümiyle tehlikeye sokan sürçmeleri ve pek sarsıcı hayal kırıklıklarını önlemek istiyorsa, herşeyden önce, 'Bir felsefe sorusu nedir?' sorusuyla hesaplaşması yerinde olacaktır. Böyle bir hesaplaşmayla işe başlamakla, sorunun özellikleri tasvire koyulmakta, bir de: daha başlangıçta hem felsefe yapılmakta, böylece çoğun felsefe üzerindeki genel konuşmaların felsefe dışı çekiciliğinden uzak kalınmakta; hem de benimsenmiş hazır bir felsefe anlayışını şart koşmaktan kaçınılmaktadır.

Gene de, bir soru olarak felsefe sorularının, felsefe çalışmalarının binyılları bulan tarihi boyunca apaydınlık ele alınmamış

olması şaşılacak bir gerçektir. 'Bir felsefe sorusu nedir?' sorusuna, bazı örtük başlangıçlar bir yana, çağımıza kadar gösterilen ilgisizlik, bana öyle geliyor ki, felsefe üzerindeki felsefenin, genel olarak birtakım engagement'lardan sıyrılma güçlüğünden, özel olarak da, gerek mantık gerekse dilbilim incelemelerinde, soru formlarına, yine belli felsefe tutumlarının etkisi altında, lâıyk olduğu dikkatin esirgenmiş olmasından ileri gelmektedir. Ama, bu gerçek daha yakından deşilmesi gereken başlıbaşma bir soru konusudur.